

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

**„POUČAVANJE SUVREMENE NACIONALNE
POVIJESTI NAKON 1990. GODINE.**

**KOMPARATIVA ANALIZA
SREDNJOŠKOLSKIH UDŽBENIKA POVIJESTI
U HRVATSKOJ I SRBIJI.“**

MENTOR: Damir Agičić

STUDENT: Tanja Maretić

KOMENTOR: Božena Vranješ- Šoljan

U Zagrebu, lipanj 2013.

SADRŽAJ

UVOD	4- 6
1.NA TRAGU DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA :	
ISTRAŽIVANJA UDŽBENIKA POVIJESTI NAKON 1990.....	6 - 9
2. POVIJESNI KONTEKST.....	9- 11
3. HRVATSKI UDŽBENICI POVIJESTI	
3.1. POLITIKA POVIJESTI I RATNE DEVEDESETE	11- 19
3.2. DRUGA GENERACIJA UDŽBENIKA POVIJESTI U HRVATSKOJ.....	19- 24
3.3. UNAPRJEĐENJE NASTAVE POVIJESTI U 21. STOLJEĆU- EUROPSKI STANDARDI.....	24- 27
3.4. NAJNOVIJI HRVATSKI UDŽBENICI I POLITIKA POVIJESTI U 21. STOLJEĆU	28- 40
4. SRPSKI UDŽBENICI POVIJESTI	
4.1. MONOPOL NAD SRPSKIM UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA VRIJEME MILOŠEVIĆA	40- 46
4.2. SRPSKI UDŽBENICI POVIJESTI 21. STOLJEĆA	47- 54
5. KOMPARATIVNA ANALIZA	
5.1. ZLOUPOTREBA POVIJESTI U HRVATSKIM I SRPSKIM	

POSTSOCIJALISTIČKIM UDŽBENICIMA	54- 55
5.2. KOMPARACIJA ODABRANIH PRIMJERA,.....	55- 60
ZAKLJUČAK.....	60- 63
BIBLIOGRAFIJA	64- 71

UVOD

„Who controls the past, controls the future. Who controls the present controls the past.“¹

Udžbenici povijesti postaju i egzistiraju kao „ogledalo“ svoga vremena, te puno govore o okolnostima u kojima su nastali kao i o namjerama s kojima su pisani. Oni čine svojevrsan povijesni izvor za određeno razdoblje. Ukoliko su podložni vanjskim, tj. neznanstvenim utjecajima, postaju interesnim područjem *politike povijesti*. Ona ispituje kako i zašto vlade i političari koriste povijest za aktualne političke potrebe², što nam može biti od velike koristi pri razumijevanju promjena koje su se događale s udžbenicima povijesti u Hrvatskoj i Srbiji. Nastava povijesti može koristiti povijest u svrhu političke legitimacije vladajuće stranke, te jednako tako i delegitimacije opozicijskih ili prošlih vladajućih elita. Ne trebamo se vratiti u daleku prošlost da bismo pojasnili na što se referira korištenje povijesti u političke svrhe koje nije mimoišlo niti sadržaje udžbenike. Tito je na V. kongresu KPJ iznio vlastito viđenje povijesne istine o Drugom svjetskom ratu. Time je stavio monopol na vlastitu povijesnu istinu u kojoj se veličaju narodni heroji i tadašnja vladajuća stranka. Na taj način je odredio koju istinu povijesna znanost i javna upotreba prošlosti trebaju propagirati, te koja je službena verzija povijesti koju učenici moraju usvojiti. Ta službena verzija imala je društvenu funkciju jer je trebala učenike socijalizirati u društvo nove Jugoslavije, a uz nju je trebalo odrediti i vrijednosti koje su poželjne, poput bratstva, jedinstva, marksizma i ateizama i poticati njihovo usvajanje. Sva druga viđenja, iskustva i vrijednosti su bila marginalizirana, i konačno, isključena.

(Zlo)upotreba povijesti u javnoj sferi za legitimizaciju vladajuće elite nije samo obilježje totalitarističkih i nedemokratskih društava jer se ponekad javlja i u zemljama s razvijenom demokratskom tradicijom. Ona je obilježila i razdoblje tranzicije u Hrvatskoj i Srbiji. Na području bivše Jugoslavije vladajuće elite su u ratnim i poludemokratskim okolnostima još uvijek nastupale kao nosioci monopola na povijesnu istinu. Često su poviješću argumentirale svoja dnevno-politička stajališta, te su nastojale javnosti nametnuti vlastitu interpretaciju prošlosti.

¹ Rečenica poznatog pisca Georgea Orwella, vidi: http://en.wikiquote.org/wiki/Nineteen_Eighty-Four.

² Snježana Koren, „Korisna prošlost? Ratovi devedesetih u deklaracijama Hrvatskog Sabora“, u *Kultura sjećanja 1991: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević (Zagreb: Disput, 2007): 121- 156.

Utjecaj politike na povijest vidljiv je i u prvim postsocijalističkim ili tranzicijskim udžbenicima u Hrvatskoj. Osobito je prisutan i u onim udžbenicima istovremeno nastalim u Saveznoj Republici Jugoslaviji. U Hrvatskoj je pluralizmom udžbenika djelomično riješen problem utjecaja politike na nastavu. Na početku novog tisućljeća, barem u Hrvatskoj, autori udžbenika povijesti imaju mogućnost pisati neovisno, jer se od njih ne očekuje promicanje neke službene verzije povijesti. Od polovice devedesetih nastavnici sami biraju kojim će se udžbenikom služiti. Nekoliko godina kasnije pravo izbora prenosi se na školu, te se na taj način sužava autonomija nastavnika. Ipak, to je velika razlika prema monopolu nad udžbenicima povijesti za gimnazije koji je još i danas na snazi u Srbiji, što je ujedno i najveća potvrda korištenja povijesti kao legitimacijske potpore vladajućima. Monopol nad udžbenikom povijesti zapravo garantira i monopol nad jednom, službenom povijesnom istinom koju promoviraju određeni (ne)znanstveni krugovi. Nastojanje politike da utječe na udžbenike i nastavu povijesti pojavit će se još u nekoliko navrata tijekom posljednjeg desetljeća i u Hrvatskoj.

Cilj ovog rada je utvrditi jesu li se autori hrvatskih i srpskih postsocijalističkih udžbenika koristili najnovijim dosezima znanosti i jesu li se udžbenici mijenjali u skladu s metodičkim inovacijama. Pretpostavka za navedene promjene jest udaljšavanje utjecaja politike i neznanstvenih krugova na nastavu povijesti, te bi ovo istraživanje u konačnici moglo rezultirati zaključkom da na udžbenički sadržaj danas glavni utjecaj ima povijesna znanost i njeni dosezi. Ako ne isključivo, onda barem znatno više nego početkom devedesetih. Ako bismo došli do takvog zaključka, on bi upućivao na podudarnosti između najnovijih hrvatskih i srpskih udžbenika. Ujedno je cilj ovog rada i predstaviti karakteristike najnovijih udžbenika. Ovaj rad bi komparativnom analizom trebao odrediti i razlike između hrvatskih i srpskih udžbenika od 1990. nadalje, te objasniti zašto u njima dolazi do razilaženja na određenim temama što upućuje na korištenje školske povijesti u političke svrhe.

Komparativna analiza ovdje je idealna metoda koja će pokazati razlike između odabranih tema iz udžbenika koje jasno upućuju da na izbor sadržaja mogu utjecati neznanstveni krugovi preko nadležnog Ministarstva. Komparativa historija razvila se sredinom 19.stoljeća dok su je početkom 20.stoljeća prakticirali poznati povjesničari Marc Bloch, Henri Pirenne, ali i sociolozi Max Weber i Emil Durkheim. Nakon velikih promjena u svijetu koje je izazvao Drugi svjetski rat ona se kao metoda učvrstila među američkim i njemačkim znanstvenicima. Jedna od mogućih metoda komparativne historije jest sinkronijska poredba dvaju fenomena.

U ovom radu koristit ćemo sinkronijski generalizirajući tip komparativne historije koji identificira razlike i sličnosti među istovremeno nastalim fenomenima i većinom je taj pristup simetričan jer „*pridaje jednaku važnost svim komparativnim slučajevima*“ čime nastoji podjednako osvijetliti oba istraživana fenomena, u ovom radu- hrvatske i srpske udžbenike.³

Pri istraživanju 1990-ih koristit ćemo gimnazijske i srednjoškolske udžbenike koji su dostupni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, te u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu. Za razdoblje nakon 2000. analizirat ćemo one koji su imali veću postotnu zastupljenost u školama, tj. koji su na taj način imali veći značaj. Istraživanje srpskih srednjoškolskih udžbenika ograničit ćemo na udžbenik koji je u školama korišten nekoliko godina. Tijekom 1990-ih (točnije od 1992.) na snazi je isti udžbenik s nekoliko izdanja u kojima je prvotni sadržaj ponešto proširen i izmijenjen. Za analizu srpskih udžbenika iz 1990-ih (koji se tada koriste na čitavom području Savezne Republike Jugoslavije) koristit ćemo spomenuti udžbenik iz 1992. i njegovo posljednje izdanje iz 1998. koje je potrajalo do pada Miloševića. Nakon toga u Srbiji je izdan novi udžbenik od kojeg je očekivano veće udaljšavanje od utjecaja vladajućih. I u konačnici, istraživanje ćemo zaključiti srpskim udžbenikom iz 2010. koji je nastao nakon žestokih kritika upućenih prethodnom udžbeniku, a on se i danas nalazi na gimnazijskim klupama.

1. NA TRAGU DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA- ISTRAŽIVANJA UDŽBENIKA POVIJESTI NAKON 1990.

U organizaciji raznih europskih instituta koji se bave analizom udžbenika povijesti, s ciljem njihova unapređenja, održani su brojni stručni seminari na kojima su sudjelovali i domaći eksperti. Uz te seminare vezana su i prva istraživanja hrvatskih udžbenika povijesti. Zbornik *Klio na Balkanu* sadrži radove koji se odnose na prva istraživanja hrvatskih i srpskih udžbenika iz devedesetih, kao primjerice rad S. Koren *Jugoslavija: pogled u razbijeno ogledalo : tko je "onaj drugi"* i rad D. Stojanović *Jugoslavija u razbijenom ogledalu. Srpski udžbenici*. Ti radovi detektirali su sadržaje koji se nalaze u udžbenicima, a temelje se na

³http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:j70rlhoe_ZQJ:xa.yimg.com/kq/groups/21879593/722622920/name/11.Komparativna%2Bhistorija.ppt+&cd=3&hl=hr&ct=clnk&gl=hr&client=firefox-a

neznanstvenom pristupu povijesti, odnosno zloupotrebljuju povijest u određene političke svrhe. Nadalje se nastojalo s izmjenom istih, barem u hrvatskom slučaju.

Zbornik radova *Dijalog povjesničara - istoričara* nastao je također kao rezultat konferencija na kojima su razgovarali hrvatski i srpski povjesničari koji su se osvrnuli i na stanje i nakane suvremenih hrvatskih i srpskih udžbenika. *Dijalog* je uspostavljen 1998. godine (dakle, neposredno nakon završetka rata i mirovne reintegracije Podunavlja), a potaknula ga je i financirala njemačka Zaklada Friedrich-Naumann-Stiftung s ciljem ponovnog uspostavljanja veza i razmjenjivanja informacija o rezultatima hrvatske i srpske historiografije. *Dijalog* tako nije za cilj imao konsenzus oko određenih pitanja, već je dopustio da se iznesu i raznolika mišljenja, teze i stavovi povjesničara iz Hrvatske i Srbije, koji tijekom ratnih godina gotovo da i nisu surađivali. Pri tome je osvrt na udžbenike samo povremena, i u konačnici nedovoljno obrađena tema. *Dijalog* se prije nekoliko godina, nažalost, ugasio kada se zaklada povukla, ali je u pratećim zbornicima objavljeno nekoliko radova koji se bave analizom udžbenika. Oni upućuju na razilaženja u udžbenicima s obje strane Dunava koja ukazuju na utjecaj politike na školsku povijest.

Zbornici radova *Kultura sjećanja - povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* bave se analizom 1918./1941./1945. i konačno 1991. godine u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti smatrajući da su te godine bile prijelomne točke povijesti 20. stoljeća kako u europskoj, tako i u hrvatskoj i srpskoj povijesti. Istraživanja su provedena na način da ispituju promjene koje su se događale s interpretacijom navedenih godina u udžbenicima u posljednja dva desetljeća. Utvrđeno je da su se te promjene odvijale kako bi se njihova interpretacija uskladila sa stavovima vladajuće političke elite kako u Srbiji, tako i u Hrvatskoj.

I nadalje je istraživanju školskih udžbenika pristupano uglavnom tematski. Primjerice, M. Najbar-Agičić, jedna od autorica hrvatskih udžbenika, u *Dijalogu povjesničara/istoričara* donosi članak na temu *Drugi svjetski rat u udžbenicima povijesti za 8.razred*, te interpretira mijenjanje značaja koje se pridaje suprotnim stranama u tom ratu u udžbenicima različitih autora koji su trenutno važeći. Za razumijevanje promjena koje su vezane uz rušenje kulta ličnosti Josipa Broza u postsocijalističkim udžbenicima važan je i njezin rad *Od kulta ličnosti*

do detitoizacije. Prikazi Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti u zborniku *O Titu kao mitu*⁴.

Ostali tematski radovi, kritičke analize udžbenika, kao i smjernice i sugestije uglavnom su objavljeni u časopisu *Povijest u nastavi*, čije je uredništvo na taj način nastojalo doprinijeti nastanku kvalitetnijih udžbenika, ali i poboljšanju nastavne prakse pri poučavanju povijesti. Dok su autori tekstova o hrvatskim udžbenicima uglavnom i autori udžbenika (uglavnom D. Agičić, S. Koren, M. Najbar-Agičić) istraživanjem suvremenih srpskih udžbenika do sad se bavila samo povjesničarka D. Stojanović s Univerziteta u Beogradu,

Jedina monografija koja se bavi analizom hrvatskih udžbenika koji obrađuju suvremenu povijest jest *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918. do 2004. godine* talijanskog povjesničara Stefana Petrungara⁵. Autor proučava promjenu sadržaja školskih udžbenika kroz čitavo 20. stoljeće u Hrvatskoj. U udžbenicima nastalim za vrijeme monarhističke Jugoslavije proučava je li politika integralnog jugoslavenstva prisutna u udžbenicima, tj. nameće li se ona čitateljima, odnosno đacima. Autor konstatira da diskontinuitet između udžbenika prve i druge Jugoslavije uzrokuju udžbenici nastali za vrijeme NDH, a kao glavne osobine tih ustaških udžbenika navodi ksenofobičnost, posebno protusrpsko raspoloženje, snažno katoličko obilježje, renacionalizaciju i "ustašizaciju" znamenitih ličnosti te preradu povijesti u skladu s novom ideologijom. U posljednjem poglavlju ukratko se osvrće na najnovije udžbenike, nastale nakon raspada Jugoslavije, koji također promiču ideju renacionalizacije i snažne katoličke tradicije.

Utjecajem politike na oblikovanje školske povijesti, pa tako i na oblikovanje socijalističkih udžbenika povijesti bavila se S. Koren u doktorskoj disertaciji *Politika povijesti i sjećanja: primjer nastave povijesti u općeobrazovnim školama u Hrvatskoj (1945.-1960.)*. Iako je istraživanje provedeno na ranijim razdobljima, ovaj rad može koristiti kao smjernica za analizu politike povijesti i u drugim razdobljima.

Diplomski rad D. Švigira *Slika „drugoga “: predodžbe o Srbima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu od 1990.-te do danas*, te rad A. Tomljenović *Slike Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima* također kreću na tragu ideje da su se hrvatski

⁴ Magdalena Najbar- Agičić, „Od kulta ličnosti do detitoizacije. Prikazi Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti“, u *O Titu kao mitu: proslava dana mladosti u Kumrovcu*, ur. Nevena Škrbić Alempijević i Kristi Mathiesen Hjemdahl (Zagreb: FF press i Srednja Europa, 2006): 377- 398.

⁵ Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.- 2004.* (Zagreb: Srednja Europa, 2009).

udžbenici od 1990. na ovamo znatno mijenjali, te da najnoviji udžbenici barem pokazuju interes za drugoga, za razliku od udžbenika iz 1990. koji nastaju temeljeni na ideji sukoba- pa se tako drugoga, a ovdje Srbe, u naraciji o povijesnim zbivanjima spominje samo tijekom bitaka. Zbog raspada bratstva i jedinstava koji je inzistirao na suradnji između naših jugoslavenskih naroda, udžbenici iz 1990. prelaze na koncept sukoba, dok najnoviji udžbenici donose uravnoteženiji prikaz kontakata između dviju nacija. Ova dva rada također upozoravaju na utjecaj politike na školsku povijest.

2. POVIJESNI KONTEKST

Zbog čega je u ovom radu povijesni kontekst bitan? Kada govorimo o suvremenoj (nacionalnoj) povijesti koja obiluje osjetljivim i kontroverznim pitanjima, činjenično stanje jest da je dnevna politika nastojala (ako već nije mogla utjecati na historiografiju) utjecati na sadržaje koji ulaze u školske udžbenike. Kako bismo mogli detektirati namjerne intervencije u nastavu povijesti koje su bile nevezane uz struku, odnosno koje su redovito bile vezane uz politiku vladajuće stranke, važno je imati na umu povijesno-politički kontekst u kojem određeni udžbenik nastaje.

Povijesni kontekst teme ovog rada je, počevši s devedesetima, ratno razdoblje na prostoru bivše Jugoslavije, dok povijest Europe obilježava pad Berlinskog zida, ujedinjenje Njemačke, raspad SSSR-a i pad socijalizma diljem istočne Europe. U devedesetima se dakle mijenjaju granice postojećih država jer se višenacionalne države uglavnom po nacionalnom ključu raspadaju na više republika, dok zemlje sa socijalističkim uređenjem ulaze u proces tranzicije. Možda je u tom kontekstu od međunarodno zanimljivijih primjera Slobodan Milošević, koji zajedno s JNA postaje predvodnik agresivnog nacionalizma, te Jugoslaviju uvodi u rat, dok se dezintegracija Jugoslavije po nacionalnom ključu (osim BiH) odvija prije, tijekom i nakon ratnih zbivanja.

Nakon raspada SFRJ, odnosno nakon stvaranja neovisnih republika Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, koje u ratnim okolnostima izlaze iz Jugoslavije, te Makedonije koja je napušta mirnim putem, Srbija s Crnom Gorom 27. travnja 1992. formira Saveznu Republiku Jugoslaviju. Njene prve godine postojanja obilježava međunarodna izolacija i opće sankcije Vijeća sigurnosti i OUN-a, zbog agresije na Bosnu i Hercegovinu, a zbog sukoba na Kosovu

1999. godine SRJ bombardiraju je snage Sjevernoatlantskog saveza. Godine 2003. Savezna Republika Jugoslavija zbog unutrašnjih promjena kojima je republikama dana veća uloga mijenja ime u Republika Srbija i Crna Gora. Slijedi referendum u Crnoj Gori na kojem su građani izglasali napuštanje zajednice sa Srbijom, tako da 2006. godine Crna Gora proglašava neovisnost. Proces dezintegracije bivše Jugoslavije ulazi u posljednju fazu u proljeće 2008. godine kada dotadašnja pokrajina Kosovo proglašava neovisnost od Srbije.

U takvim je okolnostima Srbija imala vlastiti put u demokraciju. Rat koji je uzimao maha tijekom devedesetih na području bivše Jugoslavije odvijao se dok su u Srbiji još formalno na vlasti bili socijalisti. Velika očekivanja u razvoju demokracije nakon predaje Miloševića Haaškom tribunalu 2001. godine ipak su ostala iznevjerena. Proces demokratizacije doveden je u pitanje ubojstvom premijera Zorana Đinđića 2003., koji je nastojao Srbiju otvoriti Europi. Sljedeći pozitivan primjer razvoja demokracije u srpskom društvu jest razdoblje predsjedanja Borisa Tadića koji je uz pokušaj šire demokratizacije društva vodio i pomirljivu politiku prema zemljama bivše Jugoslavije. No, u proljeće 2012. predsjedničke izbore dobiva Tomislav Nikolić koji često u javnom nastupu poseže za interpretacijama prošlosti kakve su prisutne u ekstremno desnim srpskim krugovima pri čemu ima podršku brojnih parlamentarnih zastupnika, zbog čega Srbija narušava postignute dobre odnose sa zemljama u regiji. Bez ulaska u analizu rezultata brojnih parlamentarnih izbora u Srbiji tijekom dva desetljeća, samim spominjanjem politika srbijanskih predsjednika dobivamo površini, ali i jasan uvid u društveno-političko ozračje Srbije koje bismo mogli pojednostavljeno podijeliti na dva suprotstavljena gledišta kako o budućnosti, tako i o prošlosti Srbije.

Da raskid sa socijalizmom ne znači uvođenje slobode i demokracije u društvo po kratkom postupku pokazuju i prve godine samostalne i suverene Hrvatske. Čini se da su ratne okolnosti u Hrvatskoj odgodile veću demokratizaciju društva, što je vidljivo u svim sferama, pa tako i na području znanosti i izdavaštva, što nas ovdje posebno zanima. Nakon proglašenja neovisnosti 25. lipnja 1991. izvršena je agresija na Hrvatsku kojom je trećina teritorija izuzeta iz njena upravno-pravnog poretka. U siječnju 1992. godine Hrvatska postaje međunarodno priznata. Okupacija dijela hrvatskog teritorija završila je pobjedom hrvatskih snaga u operacijama „Bljesak“ i „Oluja“ 1995. čime je završio u rat u Hrvatskoj, iako je Mirovna reintegracija Podunavlja u sastav RH završila tek 1998. Nakon smrti prvog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana (1990-1999), osnivača HDZ-a i doktora povijesti koji umire neposredno nakon ratnih zbivanja i reintegracije Podunavlja predsjednik postaje Stjepan

Mesić (2000-2010), kojemu je ustavom suženo područje širokih predsjedničkih ovlasti koje je Tuđman još imao. Tada su povećane ovlasti predsjednika vlade, a na vlast 2000. godine dolazi koalicija s premijerom Ivicom Račanom i SDP-om na čelu. Na parlamentarnim izborima 2003. ponovo na vlast dolazi HDZ s premijerom Ivom Sanaderom, koja dobiva i sljedeće izbore 2007. Godine 2010. predsjednik Hrvatske postaje Ivo Josipović, a nakon parlamentarnih izbora 2011. SDP stvara lijevo orijentiranu koalicijsku vladu na čelu sa Zoranom Milanovićem.⁶ Bez zasebnog vrednovanja pojedinih vladajućih stranaka, recimo ovdje samo da je porast demokracije tijekom prošlog desetljeća, vidljiv u demokratskim izborima, koji su za posljedicu imali izmjenu lijevo i desno orijentiranih vlada,⁷ kao i rješavanje drugih unutrašnjih i vanjskih problema (suradnja s Haaškim tribunalom) omogućio otvaranje početka pregovora s Europskom Unijom o priključenju Hrvatske zajednici Europskih naroda. Referendum o priključenju EU proveden je 2012. godine i na njemu je ono većinski podržano. Očekuje se primanje Hrvatske u sastav EU u 1. srpnja 2013. godine.

3. HRVATSKI UDŽBENICI POVIJESTI

3.1. POLITIKA POVIJESTI I RATNE DEVEDESETE, HRVATSKI PRIMJER

Prvi pokušaj demokratski izabrane vlasti u Hrvatskoj, Hrvatske demokratske zajednice, da utječe na sadržaj udžbenika povijesti odvija se tijekom 1992. godine, na saborskoj sjednici. Tada su saborski zastupnici vladajuće stranke prozvali tadašnjeg ministra prosvjete Vlatka Pavelića i Ministarstvo prosvjete zbog „*projugoslavenskih sadržaja u udžbenicima*“,⁸ te zbog „*neuspjeha od čišćenja udžbenika od svega što nije u službi hrvatske države*“.⁹ Riječ je o takozvanim inoviranim udžbenicima koji su sadržavali 30 posto zastupljenosti nacionalne povijesti, oko 30 posto povijesti jugoslavenskih naroda, te oko 30 posto udžbeničkog prostora predviđenog općoj povijesti. Afera oko udžbenika je završila nekoliko mjeseci kasnije kada je

⁶ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.* (Zagreb: Novi Liber: Europapress holding, 2008).

⁷ Iako se čini da možemo govoriti o bipolarnoj stranačkoj zemlji, jer se na vlasti izmjenjuju stranke HDZ i SDP, ponekad tek stvarajući koalicije s drugim strankama.

⁸ Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u Hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“, *Historijski zbornik*, 60 (2007): 263.

⁹ Ibid., 264.

ministar dao ostavku, a nova ministrica prosvjete Vesna Girardi Jurkić sa suradnikom Nedjeljkom Mihanovićem¹⁰ povukla sporne udžbenike uz obrazloženje da su

„neadekvatni vremenu i nastalim društvenim promjenama, dijelom su prožeti jugoslavenskim unitarističkim duhom i izrađeni na svjetonazoru marksističko-materijalističke ideologije i klasne svijesti.“¹¹

Navedena je potreba za deideologizacijom, što je značilo napuštanje spomenute marksističko-materijalističke ideologije i ujedno izdvajanje hrvatske povijesti iz jugoslavenskog konteksta. Činilo se će provedenom deideologizacijom doći novi period za udžbenike u kojima više neće biti mjesta za nikakve službene verzije povijesti. Međutim, ono što je uslijedilo bilo je čišćenje udžbenika od jedne, marksističke ideologije kako bi njezino mjesto zauzela druga, nacionalistički determinirana.

Konačno, uslijedio je udžbenik po ukusu vladajućih. Za osnovne škole 1992., a za srednje nešto kasnije, izlazi udžbenik Ive Perića.¹² Do 1996. godine nije bilo alternativnih udžbenika povijesti za gimnazije, tako da je ovaj Perićev obilježio prve godine međunarodno priznate Hrvatske. Ono što je za njega ključno jest izdvajanje hrvatske povijesti iz jugoslavenskog konteksta. Taj udžbenik sasvim izbacuje povijest drugih jugoslavenskih naroda kako bi dobiveni slobodni prostor popunio iscrpnim informacijama o najnovijoj hrvatskoj povijesti. Zbog toga se stječe dojam da je udžbenik pisan iz potrebe za nacionalnom afirmacijom. Perićev udžbenik predstavlja suvremenu povijest sasvim drugačije od udžbenika iz 1991.¹³ Fokusrajući se na različite događaje, a kod istih stavljajući naglaske na druge pojedinosti stvara se utisak da oni, kada pišu o nacionalnoj povijesti, donose povijest dviju zemalja.

Za početak Perić¹⁴ povijest socijalističke Jugoslavije sažima na dvanaest stranica, dok trideset i četiri stranice posvećuje nastanku hrvatske države i Domovinskom ratu što se dakako ne obrađuje u prethodnom udžbeniku. Povijest Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji svodi na dva poglavlja: *Hrvatska u okovima sustava druge Jugoslavije I.*, i *Hrvatska u okovima sustava druge Jugoslavije II.* Njegovo pisanje sasvim je jednoznačno, obojeno crno-bijelim

¹⁰ Od lipnja 1990. nalazio se na dužnosti predsjednika Odbora za naobrazbu, znanost, kulturu i šport Sabora Republike Hrvatske. Za predsjednika Hrvatskoga državnog sabora Republike Hrvatske izabran je 24. svibnja 1994. Vidi: http://info.hazu.hr/nmihanovic_biografija

¹¹ Ibid., 264.

¹² Ivo Perić, *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću* (Zagreb: Školska knjiga, 1993).

¹³ Rene Lovrenčić, Ivan Jelić, Radovan Vukadinović, Dušan Bilandžić i Vjekoslav Brešić, *Čovjek u svom vremenu* (Zagreb: Školska knjiga, 1991).

¹⁴ Perić, *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću*, 1993.

interpretacijama događanja. Tako bismo mogli zaključiti da suvremenu nacionalnu povijest dijeli na dvije teme; prva od njih je položaj Hrvatske u Jugoslaviji pri čemu su istaknute samo „mučeničke patnje hrvatskog naroda“, te je općenito stvorena crna slika o tom periodu jer je, prema njemu, sve što se SR Hrvatskoj događalo od 1945. do 1990. bilo loše i negativno. Protuteža tom razdoblju je period nakon 1990. do danas prepun svijetlih trenutaka „slavne hrvatske prošlosti“, od demokratskih izbora, osamostaljenja Hrvatske do ratne pobjede. Kako u poglavlju o hrvatskoj povijesti od 1945. do 1990. nema niti jednog pozitivnog događaja, tako u poglavljima u kojima opisuje suvremenu povijest nakon 1990. nema niti jednog negativnog događaja koje bi autor udžbenika pripisao vladajućima, ili „bacio sjenu“ na slavnu hrvatsku povijest tog razdoblja.

No, vratimo se na 1945. i pomnije analizirajmo poglavlje o povijesti Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji. Kod uspostave nove države DFJ autor posebno navodi sve nepravilnosti pri izvođenju prvog glasanja. U najkraćim crtama navodi karakteristike nove države i dalje slijede poglavlja koja za cilj imaju prikazati „utamničenje“ Hrvatske u novoj državi. Nazivi tih poglavlja su sami po sebi indikativni: „*Okrutnosti komunističkog režima prema Crkvi*“, „*Režimski progoni Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkog*“, „*Djelovanje vjerskih zajednica, Katolička hodočašća, Hrvatski blaženici i sveci*“. Osim Crkvi, Perić puno prostora pridaje gospodarskoj i političkoj emigraciji. Navodi kako nepodobne Hrvate po inozemstvu uhićuje UDBA, dok istovremeno nepodobni Hrvati u Jugoslaviji postaju zatočenici Golog otoka. Učenici ne mogu ništa saznati o nekim pozitivnim procesima toga razdoblja: obnovi zemlje, industrijalizaciji, opismenjavanju, a o agrarnoj reformi i kolonizaciji saznaju u poglavlju o „*promjeni nacionalne strukture stanovništva*“ gdje se o njoj govori u negativnom kontekstu „*agrarna kolonizacija ... bitno je utjecala na promjenu nacionalne strukture stanovništva u Slavoniji, Srijemu, Baranji, Banatu u korist Srba*“ (udžbenik iz 1991. spominje samo porast hrvatskog stanovništva u Vojvodini za isti proces).

Kada govorimo o političkoj povijesti, u čitavom udžbeniku je najzanimljivije to što se Hrvatskom proljeću posvećuje jako malo prostora. Činjenica je da su lideri tog pokreta, Savka Dabčević-Kučar i Miko Tripalo bili politički aktivni i početkom devedesetih, te su na prve višestranačke izbore izašli ujedinjeno u Koaliciju narodnog sporazuma kao konkurent HDZ-u. Izbori su za njih rezultirali bez značajnijeg uspjeha,¹⁵ no u vrijeme izdavanja ovog udžbenika

¹⁵ 21 zastupničko mjesto naprema 205 zastupničkih mjesta HDZ-a. Vidi više: http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_parlamentarni_izbori_1990.

S. Dabčević-Kučar djeluje u stranci HNS koja predstavlja opoziciju vladajućem HDZ-u. Tako u udžbeniku nema fotografija niti imena lidera iz redova CK SKH, ne navode se imena vođa studenata. Vodeća uloga se pridaje Matici Hrvatskoj. Iz teksta se uopće ne može steći dojam da se radi o masovnom pokretu. To je moguće jedino kad pročitamo tekst o odmazdi koja je uslijedila:

„U toj bjesomučnoj protuhrvatskoj hajci najupornije su sudjelovali oni pojedinci koji su time dokazivali svoju odanost jednoumlju komunističkog režima (zbog raznih osobnih povlastica i častohleplja) kao i svoju političku nezrelost i nerazumnost, a među njima je bilo i onih (iz redova srpske i crnogorske nacionalnosti) koji su time iskazivali sveopću antihrvatsku mržnju i netrpeljivost.“¹⁶

Pri tome se ipak ne spominje kažnjavanje predsjednika Tuđmana kao člana Matice Hrvatske zatvorskom kaznom. Slom Hrvatskog proljeća se objašnjava pritiskom protuhrvatskih snaga iz saveznog centra na Tita koji je zbog toga počinio politički udar. Protuhrvatske snage su imenovane kao „hegemonističko- centralističke i velikosrpske“.¹⁷ Ustavni amandmani iz 1972. godine kojima su zadovoljeni neki zahtjevi proljećara, nisu niti spomenuti (dok će ih srpski udžbenici žestoko osuditi kao iznimno protusrpske). Govoreći o Ustavu iz 1974. autor kao najvažniju posljedicu borbe Hrvatske za većom autonomijom navodi kako je dozvoljeno izvođenje himne „Lijepa naša“, a osim toga „republika je dobila nešto šire ovlasti“ što ne pojašnjava. Suzdržanost prema usvajanju ustavnih amandmana i novog Ustava jest potreba prikazivanja druge Jugoslavije u kojoj je SR Hrvatska bila isključivo zapostavljana. Zbog toga se ne spominje niti pad Rankovića, a niti općenito obračun s unitarizmom i centralizmom unutar jugoslavenskog društva. Pri ovakvom prikazivanju događaja s početka sedamdesetih koji su drugi narodi, pa i sami Hrvati, prepoznali kao „proljeće“ Hrvatske stječe se dojam da su u socijalističkoj Jugoslaviji najviše patili i bili iskorištavani Hrvati i sve što se događalo nikako nije išlo u korist Hrvatske već od 1945. pa se u skladu s takvom politikom prešućuje, umanjuje ili negira vrijednost pozitivnih pomaka, te se na taj način provodi zloupotreba povijesti.

Zanimljivo je da u dvanaest stranica posvećenih drugoj Jugoslaviji nema niti jedna slika Tita nego se tek u posljednjem poglavlju, vezanom uz raspad Jugoslavije, pojavljuje njegov spomenik u Kumrovcu. Za razliku od prethodnog udžbenika koji podjednak prostor ostavlja

¹⁶ Ivo Perić, *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću* (Zagreb: Školska knjiga, 1993), 205.

¹⁷ Ibid., 207.

unutrašnjoj jugoslavenskoj politici i politici nesvrstanosti, naglašujući i ulogu u svijetu koju je Jugoslavija tada imala, u Perićevom udžbeniku se nesvrstanost spominje jednom rečenicom: „*Tito je bio i vođa pokreta nesvrstanih*“ (u nabranjanju njegovih pozitivnih karakteristika uz antifašizam i otpor Staljinu). S time da se „nesvrstanost“ ne definira, niti joj se pridaje previše pažnje, kao niti međunarodnom ugledu koji su time Tito i Jugoslavija stekli, što je sasvim u skladu s provođenjem politike detitoizacije. Rušenje Titova kulta ličnosti karakteristično je i za srpske postsocijalističke udžbenike no o tome će biti kasnije više riječi.

Kao negativne karakteristike Tita autor navodi krive poteze u unutrašnjoj jugoslavenskoj politici: zatvaranje protivnika, protivljenje hrvatskoj državotvornoj misli i podržavanje nacionalnog unitarizma. Indikativno je spominjanje Tita u poglavlju o nacionalnom unitarizmu:

„*Pa i sam Tito, iako Hrvat, nikad nije isticao da je Hrvat, a mnogo je puta izjavio da je Jugoslaven. Slijedeći njegov primjer to su činili u velikom broju i ostali Hrvati.*“¹⁸

Evidentno je da se Titu najviše prigovara nedostatak „hrvatstva“, kako je već u istraživanju o Titu u udžbenicima utvrđeno,¹⁹ a ne autokratska vladavina. Pri osuđivanju loše političke i gospodarske politike prema SR Hrvatskoj autor ne proziva odgovornim Tita već „savezni centar“ u kojem dominiraju Srbi.

Čitavo poglavlje o Hrvatskoj u Jugoslaviji pisano je kroz prizmu političke i crkvene povijesti. Osim ovih, udžbenik ne otvara nikakve druge teme. O okretanju prema Zapadu nakon Informbiroa u udžbeniku stoji samo nekoliko rečenica, dok o kulturi i povijesti svakodnevica gotovo da i nema informacija. U poglavlju pod nazivom „Tehnika, znanost, kultura i šport u svijetu i u Hrvatskoj 1945.-1989.“ veći prostor je posvećen svjetskim dostignućima.²⁰ Zanimljivi su i rezultati do kojih dolazimo kad pobrojimo prateće fotografije uz tekst o drugoj Jugoslaviji, a to su : fotografija Tome Jančikovića, kardinala Alojzija Stepinca, biskupski dvor, zgrade na Golom otoku, zasebno fotografija jedne stražarnice na Golom otoku, emigrant

¹⁸ Perić, *Hrvatska i svijet*, 206. Ovo je neistinita informacija kojom se bavi Predrag J. Marković u radu „Titova shvatanja nacionalnog i jugoslavenskog identiteta“ u kojem donosi i dio Titova govora u oslobođenom Zagrebu 1945. koji glasi: „*Dopustite mi da vam ja kao Hrvat kažem što je za nas bio period od 1918. do 1941. Bio je strahovita škola i strahovita pouka, ne samo za Srbe, nego i za sve ostale*“, vidi: www.cpi.hr/download/links/hr/7897.pdf

¹⁹ Magdalena Najbar- Agičić, „Od kulta ličnosti do detitoizacije. Prikazi Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti“, u *O Titu kao mitu: proslava dana mladosti u Kumrovcu*, ur. Nevena Škrbić Alempijević i Kristi Mathiesen Hjemdahl (Zagreb: FF press i Srednja Europa, 2006): 377- 398.

Bruno Bušić i fotografije trojice hrvatskih svetaca. Te fotografije ne donose nikakve nove informacije, već se njima samo nastoji pojačati dojam o događajima o kojima govori prateći tekst, koji kako smo ustvrdili, govori o povijesti Hrvatske u Jugoslaviji isključivo kroz prizmu represije.

Učenici su ovakvim prikazivanjem prošlih događaja mogli steći dojam da je Hrvatska već od 1945. godine imala razloga za izdvajanje iz Jugoslavije koja ju je na razne načine iskorištavala, a posebno se sugerira da je to činio savezni centar koji je većim dijelom pokrivao kadar srpske nacionalnosti. Za konačni raspad Jugoslavije Perić krivi velikosrpski hegemonizam. Nemogućnost u napredovanju u pregovorima o daljnjem funkcioniranju Jugoslavije Perić pripisuje Miloševiću inzistiranju na politici „jedan čovjek - jedan glas“ čime bi se dokinula autonomija republika i pokrajina ostvarena Ustavom iz 1974., te provodila velikosrpska politika prikrivena centralizmom. Referendumsku odluku o izlasku Hrvatske iz SFRJ Perić ovako komentira:

„Živeći dugo u jugoslavenskoj državi (prvoj i drugoj ...) hrvatski je narod u tijeku sedam desetljeća stekao vrlo loša iskustva: u takvoj državnoj zajednici bio je izvrnut velikosrpskoj prevlasti, te tlačen i nacionalno i ekonomski: htjelo ga se rastočiti i uništiti.“²¹

U poglavlju o nastanku Republike Hrvatske i Domovinskom ratu udžbeniku u potpunosti nedostaje kritičnosti jer osim srpske agresije i ljudskih i materijalnih gubitaka, autor ne spominje niti jedan negativan događaj. Tekst o povijesti Hrvatske od 1990. podijeljen je u četiri poglavlja: *Nastanak samostalne i slobodne hrvatske države, Od proglašenja samostalne suverene hrvatske države do Brijunske deklaracije, Hrvatska u obrani svoje samostalnosti, suverenosti i svoga teritorija (Domovinski rat), Međunarodno priznata Hrvatska i problemi koje joj je nanijela velikosrpska agresija Stanje u Hrvatskoj, njezin međunarodni ugled i doprinos miru*. Općenito, tekst o povijesti Hrvatske nakon 1990. je preopširan i pisan s velikim zanosom. U njemu se pojavljuju epiteti karakteristični za dnevno-politički govor toga vremena poput „slavna hrvatska povijest“ i slično. Stil pisanja o ratu svojstven je vremenu nastanka, ali na pojedinim mjestima i neprihvatljiv za udžbeničku upotrebu:

„Ubijene hrvatske policajce srpski su teroristi masakrirali. Ta zvjerstva pokazala su krajnje neljudstvo i bezgraničnu patološku mržnju prema Hrvatima.“²²

²¹ Ibid., 231. Ovakav stil pisanja još je zastupljeniji u osnovnoškolskom udžbeniku, gdje Perić navodi: „Rušili su

Tekst je popraćen fotografijama Sabora, zastave i grba, a osim njih i jedanaest fotografija razrušenih hrvatskih mjesta, te se pet puta pojavljuje fotografija predsjednika Tuđmana. Uz prvog predsjednika Hrvatske tu su još fotografije tadašnjeg njemačkog ministra vanjskih poslova H.D. Genschera, američkog predsjednika B. Clintona (s Tuđmanom) i pape Ivana Pavla II. Tekst prati i karta koja pokazuje okupirana područja uoči operacija „Bljesak“ i „Oluja“, a to je ujedno jedina karta koju nalazimo na trideset i četiri iscrpne stranice o ratu. Od ostale didaktičke opremljenosti udžbenik donosi pripremu ispred nove lekcije, a ispod nje nekoliko pitanja kao smjernica za učenje, dok neka od njih već sugeriraju odgovore.

Dakako, ni u najnovijoj povijesti nema informacija o kulturnoj povijesti ili povijesti svakodnevice, u prvom planu je politička i vojna povijest, te jedan naslov iz crkvene povijesti - dolazak Sv. Oca u Hrvatsku 1994. godine.

Posljedice koje je Perićev udžbenik imao na nastavu povijesti bile su dalekosežne. Spomenuti udžbenik je 1995. godine poslužio kao temelj za donošenje novog nastavnog plana i programa za četvrti razred srednjih škola što je rezultiralo omjerom kojim se nacionalnoj povijesti dalo šezdeset posto udžbeničkog prostora naprema četrdeset posto prostora ostavljenog općoj povijesti. Tako je glavna svrha gimnazijske nastave povijesti, čini se, postala jačanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Osim nacionalnoj povijesti potpisnica nastavnog plana i programa, dr. Agneza Szabo, važno mjesto u nastavi povijesti daje odnosu Hrvata i Sv. Stoline kroz stoljeća.

Dok se nastavni plan i program za osnovne škole sljedećih desetljeća izmjenjivao, nastavni plan i program za gimnazije donijet 1995. godine još je uvijek na snazi. Autori udžbenika koji su iznijeli konstruktivne prijedloge za promjenu ovog kurikulumu kritiziraju njegovu kroatocentričnost, uz koju je usko vezana nezainteresiranost za svjetsku i europsku povijest i nacionalne manjine, kao i usmjerenost na političku povijest:

„Osnovna zadaća postojećeg kurikulumu je tumačiti težak položaj i progone hrvatskog naroda u 20. stoljeću, što ostavlja niz problematičnih točaka: uglavnom, premalo

(Srbi) bacačima, topovima, bombama i raketama iz vojnih zrakoplova crkve, spomenike kulture, bolnice, škole, tvornice, stambene i upravne zgrade. Napadali su i kola prve zdravstvene pomoći, iako su ta kola označena crvenim krstom. Za te necivilizirane napadače nisu vrijedili nikakvi međunarodni zaštitni znakovi, ni bilo kakvi obziri. Klali su, strijeljali, vješali, masakrirali, pljačkali, palili, odvodili u brojne sabirne logore ne samo u Glini, Kninu i drugdje, već i na području Srbije.“

*je prostora posvećeno temama iz druge polovice 20. stoljeća (11 od ukupno 41 teme!), prenaplaćena je uloga HSS-a i Katoličke crkve, kultura je marginalizirana, isto tako i uloga žene, dominira etnocentričan pristup, nije predviđeno poučavanje o europskim integracijama itd.*²³

Osim ovih problema dr. Koren kao ključan navodi činjenicu da je pri sastavljanju kurikulumu prevladao tradicionalni koncept nastave povijesti, u kojem je glavna svrha i cilj nastave povijesti prvenstveno memoriranje velike količine podataka, vezanih prvenstveno uz političku povijest.²⁴ Zbog takve politike pred autore udžbenika se nužno nameće odabir samo jedne verzije događaja pri čemu se postavlja pitanje koju verziju odabrati. Pri tome je moguće da se odabirom određene interpretacije promoviraju pojedine ideologije i da se pojedinim temama ne može pristupiti dubinski i kritički. Usredotočenost na memoriranje velikog broja događaja, datuma i povijesnih ličnosti ide na račun kritičkog sagledavanja (važnijih) momenata vlastite povijesti. Osim toga velika količina informacija koje učenici trebaju usvojiti potiče nastavnike na prakticiranje isključivo frontalnog rada, kako bi na taj način uspjeli obraditi planirano gradivo.

U dijelu nastavnog plana posvećenom eksplikaciji svrhe i ciljeva nastave povijesti teško možemo naći jasnu određenost i formuliranost, a iz tih razmišljanja nastojat ćemo izdvojiti važnije momente:

*„Svrha je i cilj nastave povijesti da učenici, uz pomoć istinskog tumačenja povijesnih događaja ...usvoje etičke norme i poglede na život te pri tome izgrade duh otvoren za razumijevanje različitih kultura i načina života ... Također obuhvaća domoljublje ...te zauzimanje za istinu ...Temeljni sadržaji nastave povijesti bili su i ostaju objektivno tumačenje povijesnih događaja ... Nastava povijesti mora biti nepristrana, što znači tumačiti i govoriti istinu i samo istinu, bila ona ugodna ili gorka ... Osposobljavanje za kritičko posmatranje događaja*²⁵.

Tako definiran cilj nastave povijesti je u svojoj biti kontradiktoran jer nastoji pomiriti „*istinsko tumačenje povijesnih događaja*“ koje onda može biti samo jedno (i propisano), s „*kritičkim tumačenjem*“. Tako „*istinsko tumačenje događaja*“ za posljedicu može imati uvođenje interpretacije povijesti koju zagovara određena ideologija. Na samom kraju se još

²³ Snježana Koren. „Izvešće sa seminara“, *Povijest u nastavi* 3 (2004): 23.

²⁴ Snježana Koren, „Svrha i ciljevi suvremene nastave povijesti“, *Povijest u nastavi*, 2 (2004): 144.

²⁵ *Nastavni plan i program* (Hrvatska), gimnazije, 1995.

jednom naglašava da će se „objektivnost moći postići ako se nastava povijesti rastereti od gomilanja činjenica“, te da se je nužno da se u učeniku razvijaju „analitičke sposobnosti i vlastita gledišta, tj. kritička promatranja povijesti“. No, nastavni plan i program koji slijedi zapravo je suprotnost takvih nastojanja. Ima još nekoliko nelogičnosti vezanih uz ovaj nastavni plan i program. A. Szabo konstatira da ovaj plan i program koliko je moguće prati postojeće knjige, za koje kasnije kaže da su knjige takve kakve jesu i da *drugih i boljih za sad nemamo*.

3.2. DRUGA GENERACIJA UDŽBENIKA POVIJESTI U HRVATSKOJ (1996.-2001.)

U Hrvatskoj je prijedan dugačak put od socijalističkih udžbenika do onih koji se danas nalaze na školskim klupama. Istraživanja često navode tri generacije udžbenika u Hrvatskoj. Prva od njih je obilježila razdoblje od 1991. do 1996. koje se temelji na, kako smo prethodno vidjeli, dejugoslavenizaciji, detitoizaciji, renacionalizaciji²⁶ i udžbeničkom monopolu. Godina 1996. je prijelomna zbog pojave novih udžbenika povijesti, od kojih bismo očekivali udaljšavanje politike od utjecaja na školsku povijesti. Međutim, za autore novih udžbenika i dalje su postojala određena ograničenja koja je postavio nastavni plan i program iz 1995. godine, ali i očekivanja vladajuće elite. Koliko su se ti udžbenici druge generacije udaljili od Perićeva udžbenika nastojat ćemo istražiti na udžbeniku Ivana Vujčića iz 1998. godine.

Prateći gimnazijski plan i program, Vujčić naslove poglavlja doslovno preuzima u udžbenik. Zbog toga poglavlje o socijalističkoj Jugoslaviji nosi naziv „Hrvatska u okovima druge Jugoslavije“. Novost ovog udžbenika su prateći podnaslovi „*Hrvatska u okovima sustava druge Jugoslavije - ustroj po sovjetskom uzoru*“²⁷ i „*Hrvatska u okovima sustava druge Jugoslavije - centralizam, unitarizam, emigracija*“²⁸ čime se još dodatno potencira težak položaj Hrvatske u jugoslavenskoj zajednici. Već u prvom poglavlju nakon teksta o donošenju saveznog ustava 1946. godine autor spominje pravo naroda na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje. FNRJ definira kao zajednicu „*ravnopravnih naroda koji ... izražavaju,*

²⁶ <https://cpi.hr/download/links/hr/7007.pdf>

²⁷ Ivan Vujčić, *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću: udžbenik za četvrti razred gimnazije* (Zagreb: Birotehnika- centar za dopisno obrazovanje, 1998), 194.

²⁸ Ibid., 200.

tobože (op.a.), *svoju volju da žive u zajedničkoj državi*“.²⁹ U sljedećem poglavlju, posvećenom donošenju hrvatskog ustava, autor upozorava na opasnost od velikosrpstva:

*„Proklamirani savezni federalizam u stvarnosti je zamijenjen unitarnim centralizmom, s velikosrpskim predznakom. Hrvatska ovisi o Beogradu. Hrvatski je narod izložen velikosrpskoj hegemoniji!“*³⁰

Nakon sukoba s Informbiroom, kada Jugoslaviji prijeti sovjetska invazija, NR Hrvatskoj je, čini se, i dalje najveći protivnik velikosrpska hegemonija, koju je uočio Hebrang: *„U to vrijeme život gubi i Andrija Hebrang, koji je uočio velikosrpski šovinizam“*³¹, čime se njegova smrt dovodi u vezu s velikosrpsvom. No, uz probleme s ustrojem federacije Vujčić navodi i druge:

*„Savezni propisi sputavaju slobodni razvitak hrvatskoga gospodarstva. Osim problema u gospodarstvu Hrvati imaju i drugih. Oni ne smiju pjevati svoje domoljubne pjesme: Lijepa naša domovino, Ustani bane, Vilo Velebita... Službeno se prešućuje ili krivotvori hrvatska povijest.“*³²

Vujčić ne donosi nikakve pozitivne aspekte razvoja NR Hrvatske u Jugoslaviji. Od „proljećara“ spominje samo Savku Dabčević-Kučar, čelnicu hrvatskih komunista s kraja šezdesetih. Nakon smjene političkog vodstva u Karađorđevu, autor navodi da su „nepodobni“ na svim razinama otpušteni s posla, smjenjivani s položaja, osuđivani i zatvarani. Ipak, navodi da je nekim zahtjevima proljećara udovoljeno ustavom iz 1974. *„republike postaju države s elementima konfederalizma (konsenzus)“*.³³ Ispod teksta o novom ustavu i zakonu o udruženom radu koje i dalje koči *„birokratski centralizam i savezni unitarizam“* dolazi pitanje *„Zbog čega vlada raskorak između formalno proklamiranih načela i njihove primjene u praksi?“*.³⁴ Time se sugerira nezadovoljstvo i takvim Ustavom koji je SR Hrvatskoj dao širu autonomiju u raznim sferama. Za razliku od Perića, novost je u tome što Vujčić ipak prikazuje donošenje Ustava iz 1974. kao pozitivan događaj za SR Hrvatsku. No, on očito, po autoru, nije bio dovoljan da zadovolji zahtjeve jednog dijela hrvatskog naroda.

²⁹ Ibid., 195.

³⁰ Ibid., 196.

³¹ Ibid., 202.

³² Ibid., 202.

³³ Ibid., 203.

³⁴ Ibid., 204.

U poglavlju o ekonomskoj i političkoj emigraciji autor s pozitivnom naklonošću promatra ideje i pothvate radikalnih nacionalista koje prerastaju u terorizam. Posebno je zanimljiv tretman Zvonka Bušića o kojem piše:

„Emigranti domoljubi na čelu s Zvonkom Bušićem i njegovom suprugom...1976. otimaju američki putnički avion na liniji New York-Chicago, radi bacanja letaka po američkim i europskim gradovima s ciljem upoznavanja međunarodne javnosti s teškim i neravnopravnim položajem Hrvata u Jugoslaviji. Akcija je nasilno prekinuta ... Političku emigraciju stalno nadzire UDBA.“³⁵

Vujčić umjesto da osudi otmicu i počinitelja kao da želi naglasiti Bušićevu hrabrost i odanost domovini prilikom provođenja ove akcije, čime se pred učenike pozitivnim prikazuju radikalne akcije, pa i terorizam ako do političke promjene ne može doći mirnim načinima. Slom socijalističkog sustava u SFRJ objašnjava se sukobima federalista i centralista koji stalno potresaju Jugoslaviju, no koje je Tito znao vješto stabilizirati. Za Titova života prividno se jedinstvo održalo:

„kako-tako. Nakon njegove smrti ... na vidjelo izbijaju brojne slabosti, desetljećima prikrivane: velikosrpski hegemonizam i želja za velikom Srbijom, teška gospodarska kriza, duboka društvena i nacionalna kriza.“³⁶

Nakon smrti Tita su, prema autoru, prevladale centralističke ideje (koje autor poistovjećuje s velikosrpskim) tako da on, kao i Perić, za raspad Jugoslavije okrivljuje velikosrpsku politiku. Tito, slično kao i kod Perića, gubi kult ličnosti koji je posjedovao, te je sveden na osobu koja se spominje tek uz važnije događaje jugoslavenske povijesti. Osim političkoj povijesti i u ovom je udžbeniku posebna pažnja i prostor posvećen Katoličkoj crkvi pri čemu Vujčić iznosi zorna prikazivanja mučenja i lažne informacije. U poglavlju posvećenom režimskoj okrutnosti prema Katoličkoj crkvi autor navodi:

„Ubijaju svećenike ... potkivaju ih i tjeraju da potkivani trče, deru ih žive, čak i pred očima njihovih roditelja, spaljuju, peku na ražnju, u vrećama ih bacaju u rijeku ... muče i

³⁵ Ibid., 204.

³⁶ Ibid., 215.

*dubrovačkog biskupa ... tuku ga, jaše na njemu, paraju ga nožem, režu mu organe i na kraju ubijaju iz pištolja.*³⁷

U posljednjem poglavlju o vjerskim zajednicama pobrojana su sva crkvena glasila, te autor donosi popis svih hrvatskih svetaca i blaženika, čime još jednom naglašava važnost katoličanstva u Hrvata koji je po njemu ključan za izgradnju hrvatskog nacionalnog identiteta, odnosno čini se da je, za autora, katoličanstvo od njega neodjeljivo. Tim popisom završava povijest socijalističke Jugoslavije, te slijedi prikaz njezina sloma.

Nastanak Republike Hrvatske i tekst o Domovinskom ratu su, jednako kao i kod Perića, prikazani krajnje jednostrano, bez ijednog događaja koji bi bio negativan, što govori o izostanku kritičkog pristupa. Osim toga i Vujčićeve lekcije o najnovijoj nacionalnoj povijesti su preopširne i opterećene brojnim detaljima. Iako je udžbenik preopterećen tekstom, u njemu nedostaje ostalog didaktičkog materijala. Nakon svakog naslova dolazi „priprema“ koja donosi nekoliko pitanja o prethodnom gradivu s ciljem da učenicima olakša prijelaz na novu nastavnu jedinicu.³⁸ Nakon svakog poglavlja dolaze pitanja (uglavnom dva) za ponavljanje, a ponegdje i dopunsko štivo ili povijesno vrelo koje općenito govoreći zahtjeva interpretaciju i pridonosi boljem razumijevanju nastavne jedinice, ali ne donosi nikakav novi pogled na lekciju. U tekstu iznad jednog dopunskog štiva stoji:

„Svoju svirepost neprijatelj ne pokazuje samo na bojišnici, već i izvan nje. Agresorov nagon za življavanje i mučenje pojasnit će vam i ovo štivo! Pročitajte ga!“

Autor donosi odlomak iz dnevnika hrvatskog zarobljenika. Nakon nabiranja okrutnih postupaka mučenja, ispod teksta se postavlja pitanje: *„Čime pojašnjavate četničku bestijalnost?“*³⁹ čime se zapravo učenike potiče na govor mržnje. Sve slike hrvatske povijesti su crno-bijele, dok su one koje prate tekst o europskoj povijesti uglavnom u boji, iako nije posve jasno zašto je to tako.

³⁷ Ibid., 199.

³⁸ No, ponekad autor u tome ne uspijeva. „Priprema“ ispod poglavlja „Međunarodni položaj i mirovna politika“ zahtjeva prisjećanje gradiva iz razdoblja srednjeg vijeka: *„Kada je Hrvatska postala samostalna i suverena država? Kada je primljena u članstvo UN? Hrvati su demokratski i miroljubiv europski narod. Povijest je to potvrdila. Već u 7.stoljeću oni prisežu papi Agatonu da neće napadati susjede. Obećanje su i održali. Oni su stalna meta susjednih naroda, od nasrtaja od kojih se moraju braniti od doseljavanja do danas. Hrvati su prema tome usmjereni miru.“*(str.240.

³⁹ Vujčić, *Povijest: Hrvatska i svijet*, 233.

Zanimljiva novost koju Vujčićev udžbenik donosi jest pohvala tadašnjoj vladajućoj stranci i to u poglavlju „Međunarodni položaj i mirovna politika“ pri čemu se osvrće na kritike iz inozemstva o nepostojanju potpune demokracije i slobode medija u „mladoj hrvatskoj državi“. Te kritike „*potenciraju, umnažaju pa i izmišljaju propuste i manjkavosti, što manje ili više postoje u svim državama.*“ Njihov cilj je prema autoru sasvim jasan:

„*Na taj način kod hrvatskih birača treba stvoriti neraspoloženje prema aktualnoj vlasti i legalno je rušiti na izborima izborom novih ljudi kojima će se moći lakše manipulirati. Ogromna većina hrvatskih birača ne da se zavesti takvim manipulacijama i na do sada održanim izborima dala je glas povjerenja onima koji jamče sigurnost samostalne i suverene hrvatske države.*“⁴⁰

Ne samo da se ovim udžbenikom nije uspjela provesti deideologizacija sadržaja, nego je upravo zbog posljednjeg odlomka ona posebno naglašena. Jednako kao i Perić, i Vujčić u Hrvatskoj nakon 1990. kao jedini negativan događaj vidi srpsku agresiju, te njemu nedostaje kritičnosti prema politici tadašnje vladajuće stranke.

Hrvatski udžbenici iz devedesetih posjeduju jednaka obilježja, i iako se govori o prvoj i drugoj generaciji teško da možemo naći veće razlike, kao što smo to ustanovili analizirajući ove udžbenike. Petrungaro, istražujući razvoj postsocijalističkih udžbenika povijesti u Hrvatskoj, ustvrđuje sljedeće:

„*Obilježja tih udžbenika su već spomenuta dejugoslavizacija koja se provodi kroz eliminaciju i reviziju poveznica s drugim jugoslavenskim narodima, delegitimizacija bivše države, odbacivanje ikakve povezanosti s Balkanom...*“⁴¹ Osim spomenute dejugoslavenizacije prisutna je u udžbenicima iz devedesetih i detitoizacija⁴²; Tito je u udžbenicima povijesti prisutan samo kao usputna ličnost, koja se prigodno pojavljuje u ključnim događajima nacionalne povijesti. Politika renacionalizacije kao postupak uvođenja nove ideologije vidljiva je i prisutna u davanju prevelikog prostora nacionalnoj povijesti, koja je još pri tome u najnovijem razdoblju „slavna“, u kojoj nije bilo nikakvih negativnih događanja. Pri politici renacionalizacije, osim drugih naroda zanemaruju se i nacionalne

⁴⁰ Ibid., 241.

⁴¹ Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova* (Zagreb: Srednja Europa, 2009).

⁴² Heike Karge, „Istraživanje školskih udžbenika u Jugoistočnoj Europi. Problemi, projekti, perspektive“, u *Dijalog povjesničara-istoričara* 4, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević (Zagreb: Zaklada Friedrich- Naumann, 2001): 17-31.

⁴² Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova* (Zagreb: Srednja Europa, 2009).

manjine, ali i sav sadržaj o nacionalnoj prošlosti koji ne pripada političkoj, vojnoj ili crkvenoj povijesti. Uz renacionalizaciju uvodi se i naglašavanje katoličanstva kao temeljne odrednice hrvatskog nacionalnog identiteta. Korištenje školstva radi promocije ideje nacionalne države i ideologije te njegovo približavanje vjerskom nauku su novosti u sustavu postsocijalističkog perioda.⁴³ Zbog toga što hrvatski udžbenici povijesti prve i druge generacije posjeduju ista obilježja ne možemo govoriti ni o kakvim značajnijim promjenama koje je pluralizam udžbenika u prvim godinama donio. Na sljedećim stranicama bit će nekoliko riječi o karakteristikama posljednje generacije hrvatskih udžbenika, nastalih nakon 2001. koji donose veće i korjenite promjene. No, najprije nekoliko riječi o unaprijeđenju nastave povijesti na europskoj razini koje je bitno utjecala na prilike u Hrvatskoj.

3.3. UNAPREĐENJE NASTAVE POVIJESTI U 21. STOLJEĆU- EUROPSKI STANDARDI

Tijekom 1990. udžbenike povijesti u Hrvatskoj gotovo da je obilježila (samo)izolacija od suvremenih europskih tokova i promjena koji su se događale u nastavi povijesti, u nastavnim planovima i programima, te u udžbenicima povijesti. Još k tome, godinu 1991. je obilježio prestanak izlaženja časopisa „Nastava povijesti“. Tako su eksperti za nastavu povijesti nakon više od jednog desetljeća odlučili pokrenuti časopis „Povijest u nastavi“ kako bi potaknuli raspravu o novim pravcima u nastavi povijesti kod nas. U uvodnoj riječi prvog broja časopisa urednik konstatira :

„Mnogo je tema koje zahtijevaju ozbiljnu analizu i raspravu: od položaja nastave povijesti u sustavu obrazovanja općenito, preko nastavnog plana i programa te udžbenika povijesti. Za odgovor na sva ta pitanja neophodan je preduvjet definiranje ciljeva nastave povijesti.“⁴⁴

Tako je časopis „Povijest u nastavi“ kroz deset godina donosio tekstove koji su analizirali postojeće stanje, ali i davali prijedloge i smjernice za izmjenu udžbeničkih sadržaja i pristupa. Te smjernice su temeljene na europskim dosezima, a njih se dobrim dijelom uvažilo pri pisanju hrvatskih udžbenika povijesti treće generacije.

⁴⁴ <http://hrcak.srce.hr/povijest-u-nastavi>

U velikoj mjeri u spomenutom časopisu prisutni su i osvrti na rad europskih eksperata kao i promjene s nastavom povijesti za koje se oni zalažu. Ti eksperti su vezani uz razne europske projekte i institute koji se bave istraživanjem udžbenika i nastavom povijesti, CDRESS, Euroclio, Institut Georga Eckerta, te Vijeće Europe.

Centar za demokraciju i pomirenje u Jugoistočnoj Europi - *The Center for Democracy and Reconciliation*, ili skraćeno CDRSEE, osnovan je 1998. godine te je iste godine počeo istraživati nastavu povijesti u jugoistočnoj Europi preko projekta „*Southeast European Joint History Project*“⁴⁵ na kojem je tema bila poučavanje osjetljivih i kontroverznih događaja. Održano je sedam radionica, a na jednoj od njih analizirani su i hrvatski i srpski udžbenici „*Yugoslavia: a look in the broken mirror - Who is the „Other“*“.⁴⁶ Najvažniji zaključci, odnosno izlaganja domaćih istraživača udžbenika sakupljeni su u knjizi *Klio na Balkanu. Prilozi analizi stanja u nastavi povijesti u XI Europi*. Na tom seminaru je utvrđeno da su osjetljiva i kontroverzna pitanja i teme kritična mjesta u udžbenicima suvremene povijesti Jugoistočne Europe jer počivaju na zloupotrebi povijesti u političke svrhe, te se postavilo pitanje postoji li mogućnost revidiranog prikaza prošlosti za zemlje bivše Jugoslavije. Osim na osjetljivim pitanjima detektirana su i druga mjesta u udžbenicima na kojima se provodi zloupotreba povijesti. Takve karakteristike udžbenika povijesti u devedesetima prevladale su u gotovo svim republikama bivše Jugoslavije, a takvi standardi u pisanju udžbenika su bili davno prevladani na europskoj razini. Nadalje, ovi zaključci istraživanja još su jasnije ukazali na potrebu za pisanjem novih udžbenika.

Tako se u Jugoistočnoj Europi, pa tako i u Hrvatskoj pojavila inicijativa da se u suradnji s europskim kolegama radi na unaprjeđenju nastave povijesti po suvremenim standardima koje preporučuje Vijeće Europe kako bi se smanjila mogućnost zloupotrebe školske povijesti. Već u prvom broju časopisa „Povijest u nastavi“, uredništvo, odmah nakon uvodne riječi donosi „Dodatak Preporuci Vijeća Europe o nastavi povijesti u 21. stoljeću“ gdje se definiraju ciljevi nastave povijesti. U sažetom prikazu neki od njih bili bi i:

-razvijanje uvažavanja svih vrsta različitosti, zasnivajući se na razumijevanju nacionalnog identiteta i načelima tolerancije,

⁴⁵ U rad su uključeni eksperti iz zemalja članica Vijeća Europe s područja jugoistočne Europe: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Cipar, Grčka, Hrvatska, Makedonija, Rumunjska, Srbija i Crna Gora, Slovenija i Turska.

⁴⁶ Radionica je održana u studenom 2000. godine u Ljubljani.

- biti odlučujući čimbenik u pomirenju, priznavanju, razumijevanju i uzajamnom povjerenju među narodima,

- ključna uloga u promicanju osnovnih vrijednosti, kao što su tolerancija, uzajamno razumijevanje, ljudska prava i demokracija,

- omogućiti da učenici razviju intelektualne sposobnosti koje omogućuju analizu te kritičko i odgovorno tumačenje informacija, kroz dijalog, kroz potragu za povijesnim činjenicama i kroz otvorenu diskusiju zasnovanu na multiperspektivnosti, naročito oko kontroverznih i osjetljivih pitanja,

- biti instrument sprečavanja zločina prema čovječanstvu.⁴⁷

Iako i hrvatski nastavni plan za gimnazije kao cilj nastave povijesti navodi razvijanje kritičkog mišljenja kao temelj za sprečavanje zloupotrebe povijesti, on taj cilj samo propagira, dok Vijeće Europe nudi i novi pristup izboru sadržaja i nove metode kako bi takvo što i bilo moguće. Uvođenjem novih metoda napustio bi se stari model pukog nabiranja činjenica i prepričavanja sadržaja udžbenika koji ne pridonosi razvoju kritičkog mišljenja. Ideja da se odabirom jedne povijesne istine koja ulazi u udžbenik može vrlo lako provoditi indoktrinacija doprinijela je osmišljavanju novih metoda učenja povijesti koje bi onemogućile takvu vrstu manipulacije. Naglasak se stavlja na kritički pristup pojedinom povijesnom događaju ili povijesnoj osobi. Sugerira se iznošenje pozitivnih i negativnih strana pojedinih vladara, odluka, događaja. Uz predstavljanje metoda poučavanja osjetljivih i kontroverznih pitanja ekspert za metodiku nastave povijesti, Robert Stradling, dosjetio se načina na koji se mogu prezentirati priče zaraćenih strana, tako da i jedna i druga strana budu objektivno prikazane, što se uvažilo pri nastanku francusko-njemačkog udžbenika. Taj udžbenik je odbacio model iznošenja „konsenzusne istine“ koji se do tada promovirao, a predstavio je multiperspektivan pristup kojim se svakoj strani daje mogućnost za iznošenje vlastite priče. Multiperspektivan pristup, koji- iako prvenstveno namijenjen specifičnim temama- može biti upotrebljiv gotovo za sve teme, te onemogućuje korištenje povijesti u političke svrhe. Postavlja se potreba barem grubog definiranja multiperspektivnosti. To je proces „strategije razumijevanja“, gdje uzimamo u obzir i drugu perspektivu (ili perspektive drugih) pored vlastite. Posljedica je toga procesa shvaćanje da i mi imamo perspektivu koja je obilježena našim vlastitim kulturnim kodeksom, koji odražava naše vlastito stajalište i interpretaciju onoga što se dogodilo i zašto,

⁴⁷ Dodatak preporuci Vijeća Europe R (2001) 15 o nastavi povijesti u 21. stoljeću“, Povijest u nastavi 1 (2003): 7.

te da naša perspektiva također može ograničena, obilježena određenim predrasudama i pristranošću. Preduvjeti za to su, najprije, spremnost prihvaćanja da postoje drugi mogući načini gledanja na svijet, osim našeg vlastitog, koji mogu biti jednako vrijedni i jednako pristrani; i drugo, spremnost da se uživimo u nečiju situaciju i pokušamo gledati svijet kako ga ta osoba vidi, to jest, da pokušamo primijeniti empatiju.⁴⁸ Prema Stradlingu nastava mora izgrađivati kritičko mišljenje (kao glavnu odrednicu demokratskog društva) a preduvjet za to može se postići uvođenjem multiperspektivnog pristupa. Među europskim ekspertima za nastavu povijesti postignut je dogovor da će osnovni metodološki pristup u udžbenicima povijesti biti multiperspektivan, tj. da udžbenike treba urediti kao zbirke izvora koji će prikazati različita mišljenja i razumijevanja istih događaja u različitim zemljama, a ne iznositi neku „konsenzusnu istinu“ do koje se ne može i ne treba doći, kako kažu. Ako nije moguće čitav udžbenik koncipirati na multiperspektivnom pristupu, predlaže se da se barem osjetljiva i kontroverzna pitanja poučavaju na taj način, ali i da se svim temama pristupa kritički.

Osim uvođenja ove nove metode, preporuča se i smanjenje prostora u udžbenicima koji je namijenjen političkoj povijesti. Vidljivo je da se udžbenici iz devedesetih ustredotočuju na povijesne ličnosti i ratove - jednom riječju na događajnu povijest. Time se fokus povijesnih udžbenika stavlja na ratove, suprotnosti, i teme koje razdvajaju, a zanemaruje se razdoblje suživota i suradnje pa se tako zaobilaze teme iz socijalne i kulturne povijesti. Već je francuska škola Annala u prvoj polovici 20. stoljeća ponudila alternativu sadržajima historiografije koja se do tada gotovo isključivo bavila političkom historijom utemeljenom na pozitivizmu i velikim ličnostima nacionalne prošlosti. Smanjenje prostora posvećenog političkoj povijesti, pa time i konfliktima rezultiralo bi uvođenjem tema iz socijalne i kulturne povijest, tema iz razdoblja mira, razdoblja suživota, kontakata i miroljubive koegzistencije.

Što se od ovoga svega primijenilo prilikom pisanja novih hrvatskih i srpskih udžbenika? Nadalje ćemo nastojati istražiti je li posljednja generacija hrvatskih udžbenika nastala po ovim europskim standardima i u kojem smjeru je tekla promjena srpskih udžbenika na početku 3. tisućljeća.

⁴⁸ Robert Stradling, *Multiperspektivnost u nastavi povijesti* (Zagreb: Srednja Europa, 2005).

3.4. NAJNOVIJI HRVATSKI UDŽBENICI I POLITIKA POVIJESTI U 21. STOLJEĆU

Početak trećeg milenija donijeta je odluka po kojoj nastavnici tj. škole same odabiru udžbenik po kojem će raditi, a onaj koji ima prođu manju od 10 posto bit će povučen iz upotrebe. Takva sudbina je sredinom prošlog desetljeća zadesila udžbenik Ive Perića i Ivana Vujčića, te su oni povučeni iz gimnazijskih klupa. Iako se nastavni plan i program za srednje škole nije mijenjao ni nakon 2000., došlo je do značajnijih promjena u popisu odobrenih udžbenika za gimnazije, pa je on školske godine 2010./2011. godine izgledao ovako :

1. „Povijest 4“ autora Kolar-Dimitrijević, Petrić, Raguž. „Meridijani“ - 26,1 %
2. „Koraci kroz vrijeme“ autora Erdelja, Stojaković. „Školska knjiga“ - 25,3 %
3. „Povijest 4“ autora Agičić, Jakovina, Leček, Najbar-Agičić. „Profil“ - 19,12 %
4. „Povijest 4“ autora Akmadža, Jareb, Radelić. „Alfa“ - 13,94 %

U konačnici kada zbrojimo postotnu zastupljenost vidimo da 84,56 % učenika koristi jedan od navedenih udžbenika. Zajedničke karakteristike svih njih su poboljšanje didaktičke opremljenosti i drugačiji metodički pristup. Ti udžbenici sadrže pripreme za novu nastavnu jedinicu, brojne fotografije, karte, tablice, povijesne izvore, a donose i kraće biografije najznačajnijih povijesnih osoba. Sve te inovacije uvedene su funkcionalno. Tako one daju dubinu i nove informacije tekstu koji prate, ili otvaraju mjesto za priču ili događaj koji u samom tekstu nije obrađen.⁴⁹ Ove promjene daleko su od kozmetičkih korekcija koje su svojstvene najnovijim srpskim udžbenicima. Te promjene prati i kritički pristup povijesti Hrvatske u Jugoslaviji, ali i kritički pristup najnovijoj prošlosti.

Zbog smanjivanja prostora namijenjenog najnovijoj povijesti u većoj mjeri je moguće unijeti sadržaj o povijesti socijalističke Jugoslavije, pri čemu se određeni događaj ili problem u jugoslavenskom društvu može kontekstualizirati što pridonosi razvoju kritičkog mišljenja pa se pojedini događaji ne određuju isključivo kao negativni ili pozitivni. Uz to, više se prostora posvećuje i Hrvatskom proljeću. Govoreći o zahtijevanju „politike čistih računa“ Profilov

⁴⁹ Julijana Jahn- Babić, „Primjer Hrvatske u razvijanju udžbenika povijesti dvadesetog stoljeća“, *Povijest u nastavi* 2 (2004): 77-96.

udžbenik donosi izvor koji upućuje na složenost gospodarskih odnosa u Jugoslaviji⁵⁰ čime se daje multiperspektivno viđenje tih odnosa što je do ove generacije udžbenika nedostajalo. Uz događaje iz sedamdesetih isti udžbenik stavlja na margine političku biografiju Savke Dabčević-Kučar⁵¹, i spominje da se ona tijekom devedesetih ponovo politički aktivirala.⁵² Autori Profilova udžbenika donose i multiperspektivan pogled na Hrvatsko proljeća. Spomenuti udžbenik u „Izvornom tekstu“ donosi ulomak iz knjige „71 Hrvatski snovi i stvarnost“ Savke Dabčević- Kučar u kojem ona argumentira stajališta i politiku neprijatelja hrvatskih lidera iz tog razdoblja.⁵³ Spominje se i uhićenje i zatvorska kazna predsjedniku Tuđmanu kao članu Matice hrvatske. Slom Hrvatskog proljeća se u svim udžbenicima ne konstatira kao logična posljedica jer je želja za decentralizacijom bila neutemeljena u jugoslavenskom društvu što se u srpskim udžbenicima iz 90-ih nastoji prikazati ili kao posljedica toga što je Tito popustio pod pritiskom protuhrvatskih snaga iz saveznog centra kako to sugeriraju hrvatski udžbenici iz 90-ih. Nove generacije udžbenika govore da je do njega došlo jer su reformisti ugrozili monopol SKJ pa i **samog Tita**, kako je to podebljano naglašeno.⁵⁴ Osim ove promjene stoji i da je ipak nekim zahtjevima udovoljeno Ustavom iz 1974., uz što neki udžbenici donose izvor koji informira o definiciji državnosti u SRH čija će kasnija izmjena 1990-te donijeti velike nepravilnosti.⁵⁵ Titov kult ličnosti opisan je u svim udžbenicima, ali se više pažnje posvećuje pitanjima koja su postala otvorena nakon Titove smrti, nego što bi bili zaokupljeni njegovom osobom. U cijeloj povijesti socijalističke Jugoslavije Titu je u svim udžbenicima posvećena samo jedna fotografija. Dakle, političkoj povijesti svi udžbenici pristupaju kritički, odbacuje se crno-bijelo vrednovanje događaja, dok oni najinovativniji autori pri važnijim događajima donose i multiperspektivno viđenje istih.

Vjerska povijest u nekima od udžbenika ima važno mjesto. U nekim udžbenicima o njoj govori na raznim mjestima (primjerice odlomci: „*Okrutnosti komunističkog režima prema*

⁵⁰ Miroslav Akmadža, Mario Jareb i Zdenko Radelić. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije* (Zagreb: Alfa, 2009), 186. Tekst izvora: „Pročitajte kako je Bakarić 1964. prikazao složenost gospodarskih odnosa u Jugoslaviji „...Srbi koji kažu Hrvatima i Slovencima: Vi imate visoku akumulaciju jer jedete našu jeftinu hranu pa ste mogli više akumulirati, zbog čega smo mi oštećeni, i tu odštetu treba na neki način platiti većim udjelom u investicijama!- ili Hrvati i Slovenci, koji Srbima uzvraćaju: „Mi radimo, a rezultati našeg rada idu k vama u vidu investicija, koje vi neracionalno ulažete!““.

⁵¹ Damir Agičić, Tvrtko Jakovina, Suzana Leček i Magdalena Najbar- Agičić. *Povijest 4: udžbenik povijesti za 4. razred (opće) gimnazije*, 5. izd. (Zagreb: Profil Internacional, 2004), 243. Osim nje ovaj udžbenik donosi i biografije Andrije Hebranga, Franje Šepera, Brune Bušića, Slobodana Miloševića.

⁵² Ibid., 243.

⁵³ Agičić, *Povijest 4*, 261.

⁵⁴ Akmadža, *Povijest 4*, 188.

⁵⁵ Izvor: Pročitaj kako je definirana državnost u Ustavu SRH iz 1974: „*Socijalistička Republika Hrvatska je nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive.*“

*Crkvi; Promjena odnosa komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi- hrvatski sveci i blaženici; Katolički tisak; Odnosi Katoličke Crkve i države nakon 1960. godine“).*⁵⁶ U svim udžbenicima se spominje kao nezaobilazna tema novije povijesti crkve, suđenje kardinalu Stepincu, a uz nju i dolazak pape Ivana Pavla II. u Hrvatsku 1994. godine u poglavlju o najnovijoj povijesti. Vidljivo je znatno smanjenje prostora namijenjenog vjerskoj povijesti u odnosu na udžbenike iz 1990-ih što reprezentira odustajanje od ideje o neodvojivosti katoličanstva od hrvatskog identiteta.

Povijest svakodnevice je u nekim udžbenicima vješto umetnuta uz neke političke događaje koji su utjecali na njezinu promjenu. Govoreći o novoj gospodarskoj politici dosta jasno su vidljive i razlike među autorima. Primjerice udžbenik skupine autora Akmadža- Jareb- Radelić⁵⁷ pred učenike iznosi svu složenost novih gospodarskih okolnosti, dok Profilov udžbenik približava ekonomsku situaciju učenicima govoreći o svakodnevnom životu koji je bio posljedica teških gospodarskih okolnosti.⁵⁸ Ispod teksta o toj problematici Profil postavlja pitanja: „Živi li netko iz vaše obitelji ili od poznanika u inozemstvu? Zna li koji su ga razlozi nagnali na to?“.⁵⁹ No, Alfin udžbenik na drugim mjestima donosi informacije o svakodnevici. U tekstu o potiranju tradicije govori o ateizaciji društva koja je utjecala na ukidanje slavljenja raznih blagdana. Prilikom govora o događanjima iz 1968. i pojavi nove ljevice sa ciljem borbe protiv socijalnih nejednakosti, spominje i život mladih. Otvaranje prema svijetu imalo je za Alfine autore posljedicu širenja popularne glazbe i mode sa Zapada.

„Poklonici rock- glazbe često su izazivali sumnjičavost. Stariju generaciju posebno su iritirali duga kosa kod muškaraca, mini suknje u djevojaka, džins-odjeća i slobodnije

⁵⁶ Mira Kolar- Dimitrijević, Jakša Raguž i Hrvoje Petrić, *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije* (Samobor: Meridijani, 2004), 197, 214, 215.

⁵⁷ Pripremajući ispite iz Hrvatske povijesti 20.stoljeća tijekom studiranja jedna od bibliografskih jedinica na popisu literature bila je i „Hrvatska u Jugoslaviji“ autora Zdenka Radelića. Alfin udžbenik, čiji je Radelić su autor me više podsjeća na znanstvenu literaturu jer je na pojedinim mjestima vrlo nepristupačan maturantima. Primjerice Profilov udžbenik pojašnjava i podsjeća učenike na neke događaje koji su potrebni za razumijevanje novih tema (npr. zašto su komunističke vlasti progonile svećenike i to prvenstveno Katoličke). Ili pojašnjenje o Informbiroou njegovim ciljevima i načinima rada uoči 1948.

⁵⁸ Agičić, *Povijest 4*, 244: „za mnoge se ta privremenost pretvorila u stalnost i ostali su u emigraciji do kraja radnog vijeka. Uglavnom se događalo da su im u Hrvatskoj boravile obitelji ...ti su ljudi mogli izgraditi velike i lijepe kuće ...“. No, i Alfin udžbenik donosi negativne strane iseljavanja u inozemstvo: depopulacija, podjela obitelji i otuđenju djece od domovine. Vidi: Akmadža, *Povijest 4*, 184.

⁵⁹ Ovo je prikladan primjer za razgovor o svakodnevici u kontekstu određenih političkih i gospodarskih zbivanja. U tekstu o gospodarskoj i političkoj krizi tijekom osamdesetih i Alfin tekst donosi isječak iz novina koji govori o nemogućnosti nabave kave. Vidi: Akmadža, *Povijest 4*, 191.

*ponašanje u javnosti. Mnogi su smatrali da okrenutost prema zabavi, umjesto prema učenju i radu te zanemarivanje uzora iz NOB-a nije bilo u skladu sa socijalističkim idealom.*⁶⁰

Iako najnoviji udžbenici povijesti nastoje inkorporirati i povijest svakodnevice u nastavnu jedinicu tek s nekoliko rečenica ili s pokojim pitanjem, vidljivo je nastojanje da se i njoj posveti pozornost koliko to nastavni plan i program dopušta.

Da zaključimo, i u najnovijim hrvatskim udžbenicima prisutna je dejugoslavenizacija i detitoizacija, ali ovdje s kritičkim pristupom važnijim političkim pitanjima. Razlika između udžbenika posljednje generacije s onima iz vremena monopola, ali i prvih godina pluralizma posebno je vidljiva u kritičkom pristupu u poglavlju koji govori o zbivanjima nakon devedesete. Postavlja se pitanje možemo li govoriti o utjecaju politike na sadržaj najnovijih udžbenika, udžbenika treće generacije? Odnosno ako autori udžbenika više ne pišu iz težnje za renacionalizacijom i afirmacijom nacionalnog identiteta znači li to da su njihovi tekstovi otporni na utjecaj politike? Provedeno odbacivanje renacionalizacije u najnovijim udžbenicima ustvari je provođenje dezideologizacije udžbeničkog sadržaja, u ovom slučaju od politike HDZ-a. No, ostaje otvoreno pitanje je li krajnja namjera svih autora znanstven i kritički pristup devedesetima, ili im je kritičnost prema vladajućoj eliti iz devedesetih povod kako bi iznijeli njihove nedostatke dajući na taj način veće šanse nekoj drugoj politici. U tom slučaju ponovo bi bila riječ o ideologizaciji školske povijesti i nakon devedesetih, jednako kao što je to bilo i sa postmiloševićevskim udžbenicima.

Najnovija povijest koja se odnosi na raspad Jugoslavije u svim je udžbenicima svedena na realniji prostor, najčešće tri do četiri lekcije. U njima se nastoji fokusirati na najznačajnija vojna i politička pitanja, pri čemu je izbačena sentimentalnost pri prisjećanju nedavnih „slavnih“ zbivanja koju su udžbenici iz devedesetih propagirali. Dok Vujčićev udžbenik iz 1998. iznosi pohvale vladajućoj stranci iz devedesetih, udžbenici treće generacije na nju kritički gledaju. Kritički pristup koji govori i o nedostacima prve demokratske vlasti u Hrvatskoj kao i o njezinim propustima tijekom ratnih zbivanja narušava sliku te iste vlasti kakva se promovirala u dotadašnjim udžbenicima. Slavnoj hrvatskoj povijesti nakon devedesete su u novim udžbenicima pribrojeni i određeni propusti vladajućih. Najznačajnija promjena koja se dogodila u trećoj generaciji udžbenika jest iznošenje i zločina nad srpskim civilima tijekom operacije Oluja:

⁶⁰ Ibid., 183.

„Tijekom i nakon tih operacija pojedinci su rušili srpske kuće i počinili zločine nad srpskim civilima koji su postali predmetom bavljenja hrvatskog pravosuđa, ali i Međunarodnog kaznenog suda sa sjedištem u Haagu.“⁶¹

U drugim udžbenicima se zločin o stradanjima srpskih civila spominje samo na margini stranice,⁶² no u svim spomenutim udžbenicima o njima se na neki način govori. Osim toga, izbačen je i govor mržnje i netrpeljivosti spram Srba i srpske manjine.

Iako se spominju stradanja srpskih civila tijekom operacije „Oluja“ Meridijanov udžbenik ne spominje da je to trebala spriječiti hrvatska vlast, pa se niti ti događaji ne imenuju njezin propustom.⁶³ Osim stradanja srpskih civila Meridijanov udžbenik ne spominje nikakve druge propuste politike iz devedesetih, ali nema ni većih pohvala Tuđmanu i vladajućoj stranci. Sam udžbenik završava s kratkim Tuđmanovim životopisom gdje se kronološki navodi njegova politička biografija bez ikakve analize. Uz to, autori upućuju učenika na dodatni internetski sadržaj na kojem mogu saznati nešto više o životu prvog hrvatskog predsjednika.⁶⁴ Ovakav tretman Tuđmana nije specifičan, već je pisanje autora udžbenika jezgrovito po pitanju svih tema, pa tako i o najvažnijim ličnostima iz suvremene povijesti nakon 1990-te, Tuđmanu i Miloševiću. Autori ne ulaze u interpretacije, ne donose multiperspektivna viđenja događaja, već faktografski u najkraćim crtama iznose najvažnije događaje nacionalne povijesti.

Udžbenik *Koraci kroz vrijeme* autora Erdelje i Stojanovića koncipiran je na sasvim drugačiji način od Meridijanova udžbenika. Povijesti socijalističke Jugoslavije posvećuje šesnaest stranica, dok su povijesti Hrvatske nakon devedesete posvećene dvadeset i četiri stranice. Početak rata spominje u kontekstu Miloševićeve nepopustljive politike. Iznose da je Srbija na čelu s Miloševićem poduzela niz mjera čiji je cilj bio jačanje središnje vlasti u Beogradu. Milošević nije odustajao od koncepta centralističke Jugoslavije, a Tuđman i Kučan nisu imali namjeru popustiti u svom zahtjevu za konfederalizacijom države u čemu ih je pratilo predsjedništvo BIH i Makedonije. U takvim okolnostima stvorena je pat-pozicija koja je onemogućila daljnje pregovore, a Milošević je instrumentalizirao srpski narod diljem Jugoslavije za „*potrebe širenja vlastite moći u utjecaja*“.⁶⁵

⁶¹ Ibid., 242.

⁶² Agičić, *Povijest 4*, 281.

⁶³ Kolar- Dimitrijević, *Povijest 4*, 244.

⁶⁴ Vidi: www.hrt.hr/tudjman/

⁶⁵ Ibid., 280.

Uz kritike koje autori iznose Miloševiću kroz ocjenu njegove politike, paralelno daju priznanja predsjedniku Tuđmanu za uspješnu politiku. Ona je vidljiva u njegovoj pobjedi na demokratskim izborima, uspostavi višestranačkog sabora, imenovanju za predsjednika Republike Hrvatske, kao i pobjedi u ratu, te ponovnim osvajanjem predsjedničkih izbora 1997.godine. Međutim, to je nešto što je karakteristično za hrvatske udžbenike prve i druge generacije, a ovaj udžbenik unosi i nove momente u opis Tuđmanove politike, odnosno njegove propuste. U poglavlju „Godine primirja“ možemo saznati i novosti o ratnim zbivanjima:

„Kršenja ljudskih prava bilo je i na područjima koje je kontrolirala hrvatska vlast ...Mnogi su Srbi otpušteni s posla, nekima je bespravno oduzeta imovina. Premda je riječ o manjem broju incidenata, posebno ako usporedimo s događajima na području pod srpskom okupacijom, hrvatska su tijela vlasti ipak propustila reagirati.“⁶⁶

Također, autori navode da su učinjeni propusti i na samom kraju rata, tijekom operacije „Oluja“:

„Riječ je o višestrukim ubojstvima preostalih srpskih civila, te pljačkanju i uništavanju imovine izbjeglih Srba. Opći je dojam da hrvatska vlast nije prikladno reagirala na opisane pojave. Treba također napomenuti da veći dio zločina nisu počinili pripadnici HV nego civili.“⁶⁷

Ovom posljednjom rečenicom se djelomično skida odgovornost s vladajućih. Što se tiče propusta Tuđmanove politike nevezane uz ratna zbivanja spominje se i privatizacija

„tijekom koje su socijalistička poduzeća u vlasništvu države za nerealno malen novac prodavana privatnim vlasnicima. Dodatni je problem bio u tome što mnogi od novih vlasnika uopće nisu bili zainteresirani za nastavak poslovanja nego su stečeno vlasništvo rasprodali, a radnike otpustili.“⁶⁸

Nakon toga autori nastavljaju: „Tuđmanu su mnogi prigovarali zbog autoritarnog stila vladanja- premda je, podsjećamo, Tuđman stekao i očuvao vlast na demokratski način.“⁶⁹ Uz to, spominju kako su mu njegovi kritičari spočitavali i “miješanje u poslove izvan ovlasti

⁶⁶ Ibid., 290.

⁶⁷ Ibid., 293.

⁶⁸ Ibid., 290.

⁶⁹ Ibid., 293.

*predsjednika, te pokušaje oponašanja Titova kulta ličnosti, a ostali prigovori Tuđmanu i HDZ-u ticali su se pritiska na neovisne medije“.*⁷⁰ Na marginama stranice autori donose i izvješće o prosvjedu zbog zatvaranja Radia 101, te napominju da je zbog zahtijevanja građana njegov rad nastavljen što svjedoči o razvoju demokracije. Spominje se i slična sudbina novina Feral Tribune. Kako bi autori postigli što veću uravnoteženost pri prikazu prvog hrvatskog predsjednika donose analizu njegove vladavine od strane njegovih istomišljenika, kritičara i povjesničara. Članak u Vjesniku o njemu govori afirmativno, članak Novog lista njegovu politiku vrednuje krajnje negativno, a dvojice povjesničara M. Jareba s Hrvatskog instituta za povijest („*Dok se Titu opraštaju i najveći zločini, Tuđmanu se zamjeraju i najmanji propusti*“)⁷¹ i Ivo Goldsteina s Filozofskog fakulteta također donose različito viđenje Tuđmanove politike. I konačno, autori završavaju riječima:

*„Bilo kako bilo, navedene pojave ne umanjuju Tuđmanove temeljne zasluge: samostalnost koja je ostvarena za vrijeme njegova obnašanja predsjedničke dužnosti, te uspješan svršetak nametnutog rata“.*⁷²

Ovaj udžbenik dao je najdetaljniju i čini se najuravnoteženiju ocjenu Tuđmanove politike. Kritički pristup njegovoj politici uključio je dakle najrazličitije autore koji su multiperspektivnim prikazom iznijeli glavne odrednice pozitivnih i negativnih aspekata Tuđmanove politike, postićući pri tome određenu ravnomjernost.

Dok svi udžbenici završavaju Daytonskim sporazumom, ili Mirovnom reintegracijom Podunavlja, jedino udžbenik Školske knjige donosi i kritički osvrt na vlade tijekom 2000-ih.⁷³ Posebno je u ovom udžbeniku zanimljiv tretman Stjepana Mesića, hrvatskog predsjednika u doba kada izlazi ovaj udžbenik. Uz Tuđmana je tijekom prvih godina demokracije opisan kao najvažniji političar, pripadnik HDZ-a kojeg napušta 1994. sa skupinom istomišljenika, zbog „*kako su rekli Tuđmanove osvajačke politike u BIH*“.⁷⁴ Na taj način se autori ne određuju prema Tuđmanovim namjerama u BIH, ali afirmativno govore o Mesićevim postupcima. O njemu se nadalje više ne govori, dok se kritički govori o potezima elita koje su vladale Hrvatskom tijekom njegova predsjedanja. Izgleda da je o predsjedniku ipak trebalo biti pisano

⁷⁰ Ibid., 296.

⁷¹ Ibid., 296.

⁷² Ibid., 296.

⁷³ Alfin udžbenik donosi tablični prikaz predsjednika, predsjednika vlada, kao i rezultate parlamentarnih izbora i tijekom 2000-ih ali ne iznosi njihovo djelovanje kao niti njihovo vrednovanje.

⁷⁴ Erdelja, *Povijest 4*, 290.

s oprezom, ili se autori o njegovoj politici nisu htjeli određivati dok on sasvim ne završi mandat.⁷⁵ Govoreći o Račanovoj vladi, autori navode pozitivne aspekte njegove politike, ali i spominju nezadovoljstvo građana zbog životnog standarda, kako i prozivanje vlade za nedostatak domoljublja koje se očitovalo u suradnji s haaškim sudom za ratne zločine. Nakon ponovne pobjede HDZ-a na parlamentarnim izborima autori navode da premijer vlade Ivo Sanader gotovo nastavlja politiku prethodnog premijera. Spominju se i kritike upućene od strane euroskeptika zbog otpočinjanja pregovora sa EU, koji se boje gubitka suvereniteta u zajednici europskih naroda.

Alfin udžbenik (autora Radelić, Jareb, Akmadža) donosi ispod Tuđmanove fotografije njegovu kratku biografiju u kojoj stoji da je on bio sudionik partizanskog pokreta, direktor Instituta za historiju radničkog pokreta, aktivan tijekom Hrvatskog proljeća, a :

*„... 1989. osnovao je HDZ, s kojom pobjeđuje ... te postaje prvim hrvatskim predsjednikom. Uz hrvatske branitelje pripadaju mu velike zaslude za stvaranje samostalne i suverene Republike Hrvatske“.*⁷⁶

O propustima Tuđmanove politike govori se također u kontekstu operacije „Oluja“:

*„Nakon ratnih operacija hrvatske vlasti nisu bile dovoljno djelotvorne u sprečavanju i kažnjavanju paleža, pljačke i ubojstva na oslobođenim područjima.“*⁷⁷

U poglavlju „Pogoršanje međunarodnog položaja Hrvatske“ objektivno se govori o prilikama u Hrvatskoj, iako ne detaljno kao kod autora Erdelje i Stojakovića (privatizacija se čak ni ne spominje). Alfini autori navode kako su političke prilike u Hrvatskoj nakon 1992. bile jedan od glavnih uzroka postupnog pogoršanja njezina međunarodnog položaja.

*„Napose se upozoravalo na položaj srpske manjine na području pod nadzorom hrvatske vlasti... postavljalo se i pitanje odnosa prema BIH“*⁷⁸, *utjecaja na medije i pritiska vlasti prema oporbi.“*⁷⁹

⁷⁵ Ibid., 290. Zanimljivo je da je primjerice I. Goldstein u „Hrvatska 1918.-2008.“ vrlo pohvalno prikazao politiku tadašnjeg premijera I. Sanadera, koja se prvenstveno odnosila na pregovore s EU, međutim nakon napuštanja stranke i suđenja njegova politička karijera zahtjeva prevrednovanje.

⁷⁶ Akmadža, *Povijest 4*, 206. Zanimljivo je kako autori u političkoj biografiji ne navode da je Tuđman bio član KPJ.

⁷⁷ Ibid., 218. Te nastavlja: „posljedica je toga bila podizanje optužnica protiv generala HV-a pred Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu, što je bila jedna od važnijih političkih tema u Hrvatskoj ...u vezi s njezinim ulaskom u EU“

Konačna ocjena Alfina udžbenika bi bila da je on teško savladiv i za gimnazijalce, i da iako smo letimičnim uvidom ustvrdili da nema faktografskih netočnosti, a k tome spominje i propuste vladajuće stranke i srpska stradanja tijekom „Oluje“ „*ostaje dojam da se radi o viđenju rata samo jedne (hrvatske, naše) strane.*“⁸⁰ Kao i povijest Hrvatske u Jugoslaviji tako i najnovija povijest donosi monoperspektivni prikaz priče o nacionalnoj prošlosti.

Profilov udžbenik je zanimljiv iz nekoliko razloga; već smo vidjeli da pri povijesti Hrvatske u drugoj Jugoslaviji nudi multiperspektiva viđenja gotovo svih važnijih događaja. Slično je i u poglavlju o najnovijoj povijesti. Ovaj udžbenik jedini donosi više podataka o Miloševiću u kojem je prisutna i njegova fotografija uz odlomak „Srpski nacionalizam i put prema raspadu Jugoslavije.“⁸¹ Ispod fotografije stoji pojašnjenje :

*„Slobodan Milošević (1941.) predsjednik Srbije i Jugoslavije, glavni pokretač ratova na području bivše Jugoslavije, 1999. godine optužen je pred Međunarodnim sudom u Den Haagu kao ratni zločinac. Godine 2000. izgubio je na predsjedničkim izborima u Srbiji, u proljeće sljedeće godine uhićen a kasnije izručen Sudu u Haagu.“*⁸²

Poglavlje prati izvorni tekst koji donosi odlomke iz Memoranduma SANU. Međutim nakon izvornog teksta Memoranduma, autori upozoravaju i na postojanje „Druge Srbije“ te se citiraju i navodi nekih demokratski orijentiranih srpskih intelektualaca okupljenih u tkz. Beogradski krug, koji nisu podržavali mišljenje potpisnika Memoranduma. Ovdje već možemo uočiti nastojanje na uvođenju multiperspektivnog pristupa, barem na ograničenom broju tema.⁸³ Što se tiče predsjednika Tuđmana udžbenik ne donosi neko zasebno vrednovanja njegove politike vjerojatno zbog toga što završava poglavljem o reintegraciji

⁷⁸ Ibid., 215. : „Tuđman je dijelove BIH smatrao hrvatskim povijesnim i etničkim prostorima, ali za razliku od Miloševića, svoja je promišljanja **prilagodavao** zahtjevima međunarodne zajednice nastojeći riješiti status tamošnjih Hrvata ... No, politiku Hrvatske i Srbije prema BIH međunarodna je javnost počela **izjednačavati**, što je imalo loše posljedice za međunarodni položaj Hrvatske .Hrvati su bili za decentraliziranu BiH s područjima pod hrvatskim nadzorom i bliskim odnosima s Hrvatskom. Različiti pogledi doveli su do bošnjačko- hrvatskog rata koji se rasplamsao 1993.“ O odnosu Hrvatske prema BiH u Meridijanu stoji : „Tijekom rata postupno je raslo i nesuglasje između Muslimana- Bošnjaka i Hrvata stisnutih na premalom prostoru, pa su u proljeće 1993. političke nesuglasice prerasle u oružane sukobe. Sukobili su se HVO i Armija BiH. Hrvatska se umiješala... “, str. 240. Profilov udžbenik donosi vrlo sličnu konstataciju: „Rat u BiH dodatno se zakomplicirao kada su se u proljeće 1993. sukobili dotadašnji saveznici i žrtve srpske agresije Muslimani- Bošnjaci i Hrvati. U veljači 1994. sklopljeno je primirje.“, str.288.

⁷⁹ Ibid., 214.

⁸⁰ Damir Agičić, „Prikaz postanka suvremene Republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, u *Kultura sjećanja: 1991.Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti.*, ur. Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević (Zagreb: Disput, 2011): 315.

⁸¹ Agičić, *Povijest 4*, 265.

⁸² Ibid., 265.

⁸³ Ibid., 267.

Podunavlja, pa tako ne donosi informacije o posljednjim godinama Tuđmanove vlasti. Najbitnije događaje iz njegova političkog života spominje u određenom kontekstu (izbori 1990., Brijunska deklaracija, potpisivanje Daytonskog sporazuma, reintegracija Podunavlja...) koji se odnosi na ratna zbivanja. Posebnost ovog udžbenika jest, između ostalog u tome što donosi i multiperspektivno viđenje rata u bivšoj Jugoslaviji od strane svjetskih velesila i to kroz povijesni izvor koji donosi ulomak iz odgovora predsjednika Tuđmana na pitanje novinara „Što još može zaustaviti rat?“⁸⁴

Svim udžbenicima treće generacije zajedničko je da govoreći o najnovijoj povijesti nisu predvidjeli prostor za sadržaje vezane uz kulturnu povijest, a uz već spomenutu crkvenu povijest donose tek poneki tekst o povijesti svakodnevice s pitanjem:

„Saznaj na koji su način ljudi iz tvoga kraja bili uključeni u Domovinski rat i kakvi su njegovi ljudski i/ili materijalni izravni ili neizravni gubici?“⁸⁵

Uz to, Profilov udžbenik donosi i odlomak iz „Priče o gradu“ S. Glavaševića koji na najljepši i ujedno najtužniji način govori što rat donosi životu pojedinca,⁸⁶ dok Alfin udžbenik donosi dio teksta „Priče o dobru i zlu“ istog autora.⁸⁷

Osim uvođenja ovih tema, kojima se proširuju trolist vojnih, političkih i crkvenih tema obrađivanih tijekom devedesetih, udžbenici donose i druge inovacije. Oni kritički, a neki od njih i multiperspektivno pristupaju temama iz političke povijesti, što baca novo svjetlo na poznate događaje. Prisutno je i uvođenje izvora koji donose nove perspektive gledanja koje donose izazov i za učenike i za nastavnike, ali i za one koji žele koristiti školsku povijest u političke svrhe. Priprema s pitanjima za uvođenje u novu lekciju, zanimljivosti, tekst izvora, pitanja za ponavljanje, rječnik manje poznatih riječi, lenta vremena s najznačajnijim događajima, isjecci iz novina, karikature, karte koje prate ratna zbivanja, portreti najznačajnijih ličnosti obilježavaju hrvatske udžbenike treće generacije. U Profilovu udžbeniku nailazimo na pitanja koja zahtijevaju promišljanja i argumentaciju a usmjerena su i na izgradnju vlastitih stavova. Neka od njih su:

⁸⁴ Ibid., 279.

⁸⁵ Ibid., 280.

⁸⁶ Ibid., 280.

⁸⁷ Akmađža, *Povijest 4*, 220.

„Pokušajte objasniti što označava pojam državna nezavisnost.; Pokušajte objasniti što u suvremenom svijetu znači članstvo neke zemlje u Ujedinjenim narodima?; Mogu li ratni zločini zastarjeti?“⁸⁸

Ovaj udžbenik je stoga metodički iznad svih spomenutih udžbenika, jer neprestano potiče učenike na interaktivnost, na razmišljanje, na propitkivanje dotadašnjih stavova i razvijanje argumentacije.

Početkom 2000-ih novi su udžbenici pokazali da je utjecaj politike na školsku povijest postao ograničen. Ne postoji službena verzija povijesti, iz čega proizlazi raznolikost udžbenika. U većini udžbenika afirmirali su se određeni autori koji pišu iz znanstvenih pobuda. Oni sada stvaraju metodološki inovativnije udžbenike, dok sadržajima pristupaju kritički i znanstveno, zbog čega nije prisutna zloupotreba povijesti kakvu su poznavali udžbenici iz 1990-ih. Potpunu slobodu, a time i uvođenje novih „europskih“ metoda autorima udžbenika povijesti početkom 21. stoljeća onemogućuju još jedino striktno propisani sadržaji udžbenika u nastavnom planu i programu iz 1995. No, uz to i u nekoliko navrata pokušaj HDZ-ove vlasti da i tijekom novog milenija intervenira u sadržaje udžbenika koji se tiču najnovije nacionalne povijesti.

Izazov pri poučavanju suvremene povijesti i njezinoj zloupotrebi otvoren je 2005. godine. Tada je istekao moratorij na poučavanje suvremene povijesti u srpskim školama u Hrvatskoj koji je potpisala ministrica Ljilja Vokić uoči mirovne reintegracije Podunavlja u sastav RH. U sklopu Erdutskog sporazuma između Vlade Republike Hrvatske i Privremene uprave UN-a za istočnu Slavoniju, Baranju i Zapadni Srijem od 4. kolovoza 1997. kojim je Podunavlje reintegrirano u RH, Vlada RH izdala je *Deklaraciju* o priznavanju obrazovnih prava za manjine u Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Srijemu. Njome je predviđeno da će se u školama u Podunavlju uvesti moratorij za predavanje povijesti koja se odnosi na bivšu Jugoslaviju i njene konstitutivne republike kroz razdoblje 1988. do 1997. i da će taj moratorij ostati na snazi pet godina. Ministarstvo prosvjete na čelu s tadašnjim ministrom Primorcem povjerilo je zadatak pisanja udžbenika/priručnika/dodatka iz najnovije povijesti timu sačinjenom od autora koji su se do tada afirmirali kao ponajbolji autori udžbenika povijesti u Hrvatskoj. Autori su sastavili priručnik po najnovijim metodološkim standardima, a to je bio

⁸⁸ Agičić, *Povijest 4*, 243, 244, 270, 271, 277.

priručnik po pristupu blizak francusko-njemačkom udžbeniku, u kojem se konflikti prikazuju iz obje perspektive kako bi učenici mogli razumjeti i drugu stranu priče. No, uz žestoke proteste dijela javnosti (naročito s Hrvatskog instituta za povijest koji je kritike na „Dodatak“ sabrao u zbornik *„Multiperspektivnost ili relativiziranje“*) popraćene medijima koja je u multiperspektivnom pristupu vidjela naročito opasan pristup kojemu je namjera relativizacija krivnje za rat (što se iz ovog priručnika ne može iščitati) Ministarstvo je odustalo od tog Dodatka. Uvođenje multiperspektivnog pristupa koje je trebao osigurati sprečavanje uvođenja bilo kakve ideologije u udžbenike povijesti u konačnici je nazvano ideologizacijom. Na kraju, Srpsko kulturno vijeće je (nakon koalicijskog sporazuma HDZ-a sa SDSS-om nakon parlamentarnih izbora u studenom 2007. godine) prihvatilo jedan od udžbenika koji se tada nalazio u hrvatskim školskim klupama, a što je ranije odbijalo. Riječ je o udžbeniku S. Koren, jedne od koautorice Dodatka. No, time rasprava o poučavanju suvremene povijesti nije završena.

Sljedeća afera izbila je 2007. godine jer su udžbenici za osmi razred osnovnih škola autora Koren, te Erdelja i Stojaković progovorili i o srpskim stradanjima tijekom akcije Oluja. Skupina znanstvenika usprotivila se njihovom odobrenju od strane Ministarstva, te je napisala Otvoreno pismo predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog Sabora i saborskom odboru za obrazovanje, znanost i kulturu⁸⁹ u kojem, između ostalog, stoji:

*„Naglašavamo da udžbenik povijesti treba osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije“.*⁹⁰

Otvoreno o otvorenom pismu je progovorila skupina povjesničara i znanstvenika s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koja je takav pristup odbacila i iznijela:

*„Želimo se načelno izjasniti protiv zloupotrebe povijesne znanosti i nastave povijesti u dnevno-političke svrhe“.*⁹¹

Udžbenici nisu povučeni iz upotrebe, ali o nastojanju političke elite da utječe na udžbenike i nastavu povijesti govori i činjenica da je Hrvatski sabor prethodno donio dvije deklaracije: *Deklaraciju o Domovinskom ratu* (2000.) i *Deklaraciju o Oluji* (2006). Time je nastojao i dalje utjecati na sadržaje udžbenika, što je bilo ograničenog dometa, ali su se povremeno znali

⁸⁹ „Otvoreno pismo predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog Sabora, Ministru za znanost, obrazovanje i šport i saborskom Odboru za obrazovanje, znanost i kulturu“, *Povijest u nastavi*, 5 (2007): 5-15.

⁹⁰ Ibid., 13.

⁹¹ Ibid., 15.

pronaći oni koji bi pri poučavanju povijesti naglašavali nacionalne kriterije kao najvažije, te bi oni autore udžbenika podsjećali da je *Deklaracije*, odnosno takvu povijesnu istinu kakvu je izglasao Sabor, nužno poštovati prilikom pisanja udžbenika.

4. SRPSKI UDŽBENICI POVIJESTI

4.1. MONOPOL NAD SRPSKIM UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA VRIJEME MILOŠEVIĆA

„Dobivši velika ovlašćenja Ustavom iz 1974., rukovodstvo Kosmeta je nastojalo da se približi Albaniji i što više oslobodi bilo kakve kontrole Srbije. Zahvaljujući tome ono je uspelo da se na najosjetljivijim pitanjima, kao što su obrazovanje, nauka i kultura uopšte, potpuno oslobodi uticaja Srbije i podredi Albaniji. To je imalo dalekosežne posledice na vaspitanje i indoktrinaciju šiptarske omladine na Kosovu i Metohiji. Razmena poslenika iz oblasti prosvete i kulture između Prištine i Tirane bila je neprekidna.... Zato nije nikakvo čudo što su šiptarska deca sa Kosmeta, godinama obrazovana na udžbenicima iz Albanije, svojom otadžbinom smatrala Albaniju, a ne Jugoslaviju...”⁹²

Izvor donosi priču nastalu na primjeru Kosova i Albanije o ulozi koju udžbenik povijesti ima na kreiranje nacionalnog identiteta; upozorava na mogućnost da se njime manipulira u svrhe određene indoktrinacije, te navodi posljedice takve indoktrinacije. Zanimljivo je da je prokazivanje manipulacije kroz udžbenike povijesti zapravo sadržaj udžbenika koji također nastoji učenicima manipulirati i nametnuti im određenu (velikosrpsku) ideologiju.

Trend utjecaja politike na udžbenike povijesti pojavljuje se tako i u srpskim udžbenicima iz devedesetih. I u njima na izbor sadržaja utječe politička elita. Smisao promjene udžbenika školske godine 1992./3. nije bila u napuštanju komunističke ideološke matrice, kao što je to bio slučaj s hrvatskim udžbenicima, već te „*srpske udžbenike treba posmatrati pre svega kao posledicu ratova koji su se vodili na teritoriji prethodne Jugoslavije i potrebe da se oni stave*

⁹² Nikola Gaćeša, Dušan Živković i Ljubica Radović, *Istorija za III. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1998), 276 .

u istorijski kontekst.“⁹³ Trebalo je, kako je D. Stojanović već ustanovila, prijeći s koncepta „bratstva i jedinstva“ na koncept prošlosti koji podrazumijeva neprekidne konflikte među jugoslavenskim narodima, kako bi ratovi devedesetih imali opravdanje. Zbog toga su u udžbenik unijete mnoge izmjene. Tako je on u konačnici, kao i hrvatski udžbenici iz istog razdoblja, obilježen jakim nacionalnim nabojem. Najvažnija razlika između hrvatskih i srpskih udžbenika iz devedesetih je u njihovom odnosu prema socijalizmu kojeg srpski udžbenici, zbog političke klime u devedesetima, ipak u potpunosti ne odbacuju.

U srpskoj javnosti su već tijekom osamdesetih godina na Tita gledali isključivo kroz prizmu nacionalne pripadnosti. Činjenica da je Tito po narodnosti bio Hrvat postala je najvažnija točka njegove biografije. Samim time Tito se počeo smatrati neprijateljem Srbije u srpskoj javnosti, te je optužen za niz nepravdi i patnji koje su tijekom i nakon Drugog svjetskog rata zadesile Srbiju: ocjenjujući četnike i njihovog vođu Dražu Mihailovića krajnje negativno, za navodno gospodarsko zapostavljanje Srbije, te za „trodiobu“ Srbije u jednu republiku i dvije autonomne pokrajine. Zbog svih spomenutih razloga Tito je već krajem osamdesetih u Srbiji postao *persona non grata* za većinu političke i intelektualne elite (tj. dijela intelektualaca okupljenih oko SANU). Rušenje Titova spomenika u kolovozu 1991. i istovremena izgradnja spomenika Draži Mihailoviću jasno su definirali novu hijerarhiju srpskih vođa. Zbog toga, tijekom devedesetih, do rušenja Tita s pijedestala na kojem se nalazio došlo je zbog jačanja nacionalističke ideologije, a ne zbog raskida sa socijalizmom i Titom kao njegovim sinonimom. Tita se, zbog socijalizma koji je uveo, srpska politika ipak u potpunosti nije mogla odreći tijekom devedesetih jer se Milošević predstavljao kao socijalist. Za vrijeme Miloševića, srpski udžbenici još uvijek pokazuju zanimanje prema njemu, iako on više ne uživa kult ličnosti. Tako je razdoblje Miloševićeve vladavine obilježilo ujedinjenje socijalizma sa „četničkim revivalom“.⁹⁴ Takva ideološka dezorijentiranost jasno se vidi i u udžbenicima nastalim tijekom 1990 -ih u Srbiji, koju možemo jasno pratiti na udžbeniku iz 1992.

⁹³ Dubravka Stojanović, „Konstrukcija prošlosti- slučaj srpskih udžbenika istorije“, u *Dijalog povjesničara-istoričara* 4, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević (Zagreb: Zaklada Friedrich- Naumann, 2001): 33.

⁹⁴ Holm Sundhaussenm „Jugoslavija i njezine države sljedbenice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija sjećanja i mitova“, u *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (Zagreb: Golden marketing, 2006): 239-285.

U udžbeniku iz 1992. Tito je sasvim marginaliziran, te se spominje samo prigodno, u kontekstu obračuna sa Staljinom, politike nesvrstanosti, i u događajima s početka sedamdesetih, kao što je to i u hrvatskim udžbenicima prve i druge generacije. Autori su tijekom devedesetih još suzdržani u donošenju neke konačne ocjene pri vrednovanju Titova djela, kao i socijalizma, ali su suglasni u tome da on više ne posjeduje kult ličnosti, kakav je još u prvim posthumnim godinama uživao.

Već od poglavlja o šezdesetim godinama autori srpskog udžbenika iz 1992. u središte interesa stavljaju nacionalne odnose, položaj Srbije i Srba u jugoslavenskoj zajednici. Od šezdesetih godina nadalje čitava se jugoslavenska povijest promatra kroz prizmu nacionalnih odnosa. Naslov poglavlja „*Početak kraja avnojevske Jugoslavije*“ sugerira da je raspad Jugoslavije započeo još u šezdesetima. Smjenjivanje Rankovića 1966. značilo je, prema autorima, povoljne pretpostavke za daljnju dezintegraciju Jugoslavije i bujanje nacionalizma. Donošenje Deklaracije o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika 1967. kao i nemiri na Kosovu 1968. su, prema njima, potvrdili tu pretpostavku.

„*Već je tada napravljen strateški plan pritiska na Srbe i Crnogorce za njihovo iseljavanje i stvaranje etnički čistog Kosova i Metohije. Isticane su parole „Kosovo-republika“...Ove zahteve podržavali su pojedinci iz organa Federacije*“⁹⁵ Autor spominje podršku slovenskih i hrvatskih separatista „*šiptarskim nacionalistima*“. Nadalje, „*podstrek razgrađivanju Jugoslavije dao je i IX. kongres SKJ (1969)*“.⁹⁶

Vrhunac bujanja nacionalizma, koji je prema autorima, prijetio opstanku Jugoslavije događa se početkom sedamdesetih godina u SR Hrvatskoj. Za razliku od hrvatskih udžbenika prve i druge generacije koji masovni pokret u Hrvatskoj spominju uglavnom u kontekstu obračuna s „*proljećarima*“, ovaj udžbenik u događajima s početka sedamdesetih vidi mogućnost za izbijanje građanskog rata. Maspok autori određuju kao:

⁹⁵ Nikola Gaćeša, Dušan Živković i Ljubica Radović, *Istorija za III. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1992), 313.

⁹⁶ Ibid., 313. Na devetom kongresu je dogovoreno da se najprije održavaju kongresi u republikama i pokrajinama, na kojima se biraju članovi CK SKJ i članovi predsjedništva CK SKJ, a tek onda kongres CK SKJ na kojem se samo potvrđuju već izabrani članovi.

*„masovni pokret za stvaranje samostalne i potpuno suverene Hrvatske, sa svim atributima nezavisne države. U vreme maspoka u Hrvatskoj nacionalističke strasti i mržnja prema Srbima u Hrvatskoj i Jugoslaviji poprimile su neviđeni razmer“.*⁹⁷

Srbi ipak nisu prosperirali slomom Hrvatskog proljeća jer su događaji u Hrvatskoj za posljedicu imali i kažnjavanje Srbije. Zbog nastojanja da donekle smiri hrvatsku javnost nakon smjenjivanja hrvatskog rukovodstva, Tito je smijenio i „liberalističko“ rukovodstvo Srbije: *„Tada su smenjeni i mnogi uspešni privredni i kreativni perspektivni rukovodioci, čime je Srbija mnogo izgubila.“*⁹⁸ Srbija je smatrala nakon tih događaja jačanje republika, odnosno, „bujanje nacionalizma“ kako je to srpsko partijsko rukovodstvo nazvalo, više neće ugrožavati Jugoslaviju. Uslijedilo je razočaranje Ustavom iz 1974. godine kojim su udovoljeni pojedini zahtjevi „proljećara“. Srbija tada doživljava poraz jer je taj Ustav, prema autorima: *„u celini predstavljao pobjedu nacionalističkih i separatističkih snaga“.*⁹⁹ Osim što je zasnovao Jugoslaviju na elementima konfederacije, njime su Vojvodina, te Kosovo i Metohija postale samostalne pokrajine *„izjednačivši se po svemu s republikama“.*¹⁰⁰ Ustavom iz 1974. najteže je bila pogođena Srbija *„Srbiji je praktično oduzeto pola njezine teritorije“*¹⁰¹, te Srbi postaju „raseljen“ narod po novoosnovanim pokrajinama i jugoslavenskim republikama koje sada dobivaju veće ovlasti. Cilj čitavog ovog poglavlja bio je, čini se, upozoriti na teško stanje Srbije i Srba u Jugoslaviji i steći opravdanost da se takvo stanje svim sredstvima nastoji promijeniti. Nakon problema koje je Srbiji donio spomenuti Ustav, tekst povijesne naracije se u sljedećoj rečenici prenosi iz 1974. u 1987. godinu (ne spominje se niti da je u međuvremenu umro Tito!)¹⁰²:

*„Republika Srbija poduzela je potrebne mere (1987.) da se isprave nepravde koje su joj nanete Ustavom iz 1974.“*¹⁰³

Time se nastoji steći opravdanje za događaje koji su uslijedili. Donošenje amandmana na postojeći ustav iz 1989. i ukidanje autonomija pokrajina spominje se bez navođenja

⁹⁷ Ibid., 316.

⁹⁸ Ibid., 316.

⁹⁹ Ibid., 316.

¹⁰⁰ Ibid., 317.

¹⁰¹ Ibid., 317.

¹⁰² U ovom udžbeniku Tito je sasvim sporadična ličnost, iako se spominje da je uživao kult ličnosti ne spominje ga se čak niti u poglavlju u sukobu sa Informbiroom, niti u poglavlju koje se bavi politikom nesvrstanosti. Općenito umjesto Tita spominje se Jugoslavija koja se sukobila s Staljinom, Jugoslavija koja je vodila politiku nesvrstanosti. Tito se posljednji put spominje prilikom donošenja Ustava 1974. kojim je određen za doživotnog predsjednika.

¹⁰³ Gaćeša, *Istorija za III. razred*, 317.

Miloševića kao predvodnika te nove politike. Na taj su način autori, čini se, nastojali skinuti odgovornost za ukidanje autonomija pokrajina i premjestiti je na komunističke lidere iz šezdesetih koji su dopustili dezintegraciju Jugoslavije.

Posljednje poglavlje ovog udžbenika nosi naziv „*Savremeni problemi jugoslavenskog društva*“¹⁰⁴, a oni se odnose na devedesete godine, za koje će se kasnije u Srbiji uvriježiti naziv „osetljiv period“. U tom, posljednjem poglavlju opisuje se rat koji se u tom trenutku odvija te se nepotrebno nastoji još jednom objasniti da je do njega došlo zbog dezintegracije Jugoslavije, koja je počela još u šezdesetima. Tekst povijesne naracije o „savremenim problemima jugoslavenskog društva“ započinje podsjećajući na događaje iz šezdesetih, što je sasvim neprikladno. Još jednom se spominje i ustav iz 1974. koji je omogućio bujanje nacionalizma i separatizma u raznim dijelovima Jugoslavije. Kriza zbog koje je uslijedio raspad Jugoslavije je, po autorima, kulminirala početkom 1990. kada je od rukovodstva SKJ zatraženo da se održi izvanredni kongres što je i ostvareno.

*„Protagonisti razbijanja Jugoslavije, dobro su znali da na nivou zemlje postoje još samo dva kohezivna faktora: SKJ i JNA. Zato su oni po unaprijed pripremljenom planu, odlučili da razbiju najprije jedan (SKJ), pa onda drugi (JNA) faktor zajedništva ... Slovenačka delegacija (istaknula Tanja Maretić), podržana od rukovodstva SK Hrvatske (istaknula T. M.), napustila je zasjedanje ... SKJ se kao politička organizacija ugasio.“*¹⁰⁵

Nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj su pobijedile „ultra desne snage“, pa je ona ubrzo, uz druge republike, izvršila nasilnu secesiju iz Jugoslavije. No, autori udžbenika jedini problem sa secesijom Hrvatske iz Jugoslavije vide u novom hrvatskom ustavu iz 1990. kojim Srbi u Hrvatskoj dobivaju status nacionalne manjine zbog čega su

*„izbili ratni sukobi. Razaranja su bila velika ... Gotovo da je preslikana situacija iz 1941. Srpski živalj iz Hrvatske nasilno se i pod pritiskom iseljava. Nad Srbima se vrši tortura, a zverstva nad nedužnim građanima slična su ili ista kao pedeset godina ranije. Pljačkaju se i pale čitava srpska sela, ruše pravoslavne crkve ...“*¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ibid., 320.

¹⁰⁵ Ibid., 320.

¹⁰⁶ Ibid., 320.

Uz to u tome ratu Hrvatske sa srpskom nacionalnom manjinom spominje se i potpora Njemačke i Vatikana koju je Hrvatska uživala, jer su inspiratori „Novog svetskog poretka“ nastojali da se Jugoslavija razbije, „*ne birajući sredstva za ostvarivanje svojih interesa*.“¹⁰⁷

Iz teksta povijesne naracije srpski udžbenici daju dvojako opravdanje za postupke vladajuće elite iz devedesetih. Autori pokušavaju objasniti da je do ratnih zbivanja došlo zbog nacionalizma, prvenstveno u Sloveniji i Hrvatskoj koje su izvršile nasilnu secesiju iz Jugoslavije, a Hrvatska je donošenjem novog ustava navodno ugrozila prava Srba u Hrvatskoj, koji su po njemu postali nacionalna manjina. U ratu koji je početkom devedesetih izbio na hrvatskom teritoriju ratovala je tada neovisna Hrvatska sa srpskom manjinom. Pri tome se na ovom mjestu Srbija i JNA uopće ne spominju. Udžbenik uopće ne spominje niti Miloševića, što u kontekstu vremena može biti razumljivo jednako kao i potpun zaborav Titove unutarnje i vanjske politike.¹⁰⁸

Neovisno o tome prethodno se spominje i JNA kao jedini jugoslavenski kohezivni faktor kojeg su Slovenija i Hrvatska morale razbiti, nakon što je razbijen SKJ. Time se sugerira da se ipak u taj rat na neki način morala uključiti i Srbija (jer su većinu u JNA imali građani srpske nacionalnosti).

Osim što je sadržaj ideološki obojen, udžbenik je i metodički neprihvatljiv. Tekst nema niti jedne prateće fotografije, a jedini popratni materijal tekstu čine pitanja i zadaci na kraju svakog poglavlja. Neopremljenost udžbenika je vjerojatno posljedica loše situacije u gospodarstvu i ekonomske izolacije koju je Europska zajednica stavila pred SR Jugoslaviju. Ta izolacija se u istom udžbeniku objašnjava inzistiranjem EZ na razbijanje Jugoslavije na koju ona nije pristajala.

*„Jugoslavija se aktivno uključila u sve institucije i organe Ujedinjenih naroda i druge pokrete koji su se borili za pravednije međunarodne odnose. Pri tome je uvijek ulagala maksimalne napore za očuvanje mira u svetu, za miroljubivo rešavanje svih međunarodnih sporova i za poštovanje slobode, nezavisnosti i integriteta svih naroda i država“*¹⁰⁹

Govoreći o jugoslavenskoj politici u kontekstu politike nesvrstanosti čini se da je donošenje ovog ulomka na mjestu na koje se govori o slomu politike nesvrstanosti tijekom 1990-ih bilo

¹⁰⁷ Ibid., 320.

¹⁰⁹ Ibid., 312.

namjerno. Time su autori, ne praveći distinkciju između socijalističke i SR Jugoslavije nastojali sugerirati da SR Jugoslavija i tijekom devedesetih provodi istu politiku koja se temelji na pravednijim međunarodnim odnosima i na miroljubivom rješavanju međunarodnih sporova. Pri tome su namjere Hrvatske i Europske zajednica prikazane kao suprotnost takvoj jugoslavenskog politici.

Na tom su udžbeniku stasale generacije kroz deset godina, od 1992.-2002., indoktrinirane na taj način velikosrpskom ideologijom. Promjene koje donosi posljednje izdanje udžbenika, ono iz 1998., su neznatne. Prisutna je veća kritika politike komunističkog terora, udžbenik puno pozornosti pridaje sukobu s Informbiroom, pri čemu pri obračunu sa Staljinovim pristašama u Jugoslaviji iznosi žestoke kritike na račun Tita i njegovih najbližih partijskih suradnika zbog uspostavljanja kaznionice iblevcima na Golom otoku.

„Postupak prema ovim ljudima (i osuđenima i neosuđenima) bio je krajnje neljudski ... Logor Goli otok, postao je sinonim za svirepost i bezumlje. On će ostati neizbrisiva tamna mrlja u istoriji Jugoslavije. Prema protivnicima su primjenjivane staljinističke metode.“¹¹⁰

Opis suvremenih zbivanja je identičan udžbeniku iz 1992., a u dodatnom poglavlju autori se osvrću na rat u Bosni i Hercegovini kao i na operacije „Bljesak“ i „Oluja“. Ratne operacije se spominje van konteksta rata koji traje od 1991., te se ne spominje niti postojanje autonomnih srpskih oblasti na području Hrvatske, koja su nasilnim putem izuzeta od teritorija i ustavnog poretka Hrvatske.

„Da bi ostvarilo svoju zamisao o etnički čistoj Hrvatskoj, njeno rukovodstvo avgusta 1995. organizuje ofanzivne operacije „Bljesak“ i „Oluju“ na prostorima sa većinskim srpskim življem (Kninska krajina, deo Korduna, Banije i zapadne Slavonije). Tom prilikom je poginulo i ranjeno na hiljade ljudi ... a proterano i raseljeno sa vekovnih ognjišta na hiljade Srba.“¹¹¹

Zbog izostavljanja spomena o autonomnim srpskim oblastima na području Hrvatske, operacije „Bljesak“ i „Oluja“ prestaju biti oslobodilačke akcije, a postaju akcije HV-a koje su

¹¹⁰ Nikola Gaćeša, Dušan Živković i Ljubica Radović, *Istorija za III. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1998) , 263.

¹¹¹Ibid., 274.

za cilj imale protjerivanje Srba iz Hrvatske, točnije etničko čišćenje. Prešućivanjem činjenica i dalje se provodi zloupotreba povijesti na najosjetljivijim pitanjima nacionalne prošlosti.

4.2. SRPSKI UDŽBENICI 21. STOLJEĆA

Domaći eksperti, hrvatski i srpski, složili su se da se školskom poviješću tijekom devedesetih provodila indoktrinacija kao i u prethodnim vremenima, samo sada za potrebe nove vladajuće elite. Ta situacija je vidljiva i u monopolu koji je postojao nad udžbenicima povijesti u Hrvatskoj. Mjesto polazišta za pisanje novih udžbenika u Hrvatskoj i Srbiji bilo je nužno udaljavanje školske povijesti od „političkih potreba“. Pojavom pluralizma, kada su dopušteni alternativni udžbenici u Hrvatskoj se nastojalo krenuti u novom smjeru, što je ipak u prvim godinama bilo neuspješno. U Srbiji je, kao što smo vidjeli, jedan jedini udžbenik povijesti za srednje škole u upotrebi od 1992. do 2001. s nekoliko izdanja koja sadrže minimalne izmjene. Potrebu za novim prepoznala je nova vlast, te 2002. izlazi prvi srpski postsocijalistički udžbenik. Ipak, očekivano uvođenje demokracije u srpsko društvo nakon sloma socijalizma i izručenja Miloševića Haškom tribunalu bilo je ograničenog dometa. Tako je i dalje postojao monopol nad izdavanjem udžbenika, a time ujedno i utjecaj politike na školsku povijest. Osim u Hrvatskoj u kojoj su prve godine postsocijalizma zamijenili udžbenici s jako naglašenom nacionalnom sviješću, i prvi srpski postsocijalistički udžbenici također postaju propagandni materijal. Iako se velikosrpska ideologija propagirala i za vrijeme Miloševićeva socijalizma, u udžbeniku iz 2002. njezina je prisutnost još vidljivija. Zanimljiva je pri tome činjenica da je monopol nad izdavanjem udžbenika imala izdavačka kuća Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd čiji je ravnatelj (do nedavno) bio Radoš Ljušić¹¹², povjesničar i suradnik V. Koštunice, koji je uz to i stranački aktivan. Ukoliko se upoznamo s urednikovom bibliografijom i stavovima koje u svom radu promovira, kao i njegovim suradnicima ne začuđuje jak nacionalan naboj, koji je u Hrvatskoj prevladan krajem 1990-ih. Njegov suradnik i suautor udžbenika iz 2002. je kontroverzni povjesničar Kosta Nikolić¹¹³ koji se otvoreno zalaže za rehabilitaciju četničkog pokreta. U Srbiji je unazad nekoliko godina izglasano nekoliko zakona koji promoviraju ideju rehabilitacije Draže Mihailovića. U tom smislu odvajanje dnevne politike od školske povijesti je još i danas nemoguće. Velika očekivanja od udžbenika iz 2010. su iznevjerena, iako je on trenutno u upotrebi, i to bez konkurenata jer

¹¹² <http://otvoreniparlament.rs/politicari/rados-ljusic/>

¹¹³ http://www.republika.co.rs/512-515/20_2.html

Srbija još uvijek nije ukinula monopol nad udžbenicima povijesti. Tako je nakon brojnih promjena koje su se događale u Europi pri poučavanju povijesti Srbija imala „vlastiti put“. Taj put nažalost nije uvažavao europske preporuke i smjernice, već je i dalje putem udžbeničkog monopola nastavljeno s propagiranjem velikosrpske ideologije putem zloupotrebe školske povijesti.

U prvom srpskom postsocijalističkom udžbeniku iz 2002. godine¹¹⁴ skupine autora (jedan od njih je i spomenuti Kosta Nikolić) manje se pažnje pridaje ranijim godinama socijalizma (iako bi mu se sada moglo kritički pristupiti zbog povoljnijih političkih i društvenih okolnosti) i događajima iz 1960-ih i 1970-ih godina, te se više prostora (pet stranica) posvećuje raspadu Jugoslavije i „Građanskom ratu“.

Prvi postsocijalistički udžbenik je obilježio pristup socijalističkoj Jugoslaviji kroz prizmu nacionalnih odnosa. Dezintegracija Jugoslavije je i za autore ovog udžbenika započela u šezdesetima. Uz masovni pokret u Hrvatskoj 1971. ističu se hrvatska nezadovoljstva:

*„Srbija je ekonomski iskorišćuje... govorilo se o progonu hrvatskog jezika i neprestano ponavljala teza o pljačkanju hrvatske privrede... odbacivane su veze s istočnim delom zemlje, a zahtevano otcepljenje Hrvatske i prijem u UN“.*¹¹⁵

Važnija promjena u odnosu na 1990-te u o kojima se ustav iz 1974. implicitno navodi kao nepravda prema Srbiji (i svi procesi vezani uz decentralizaciju opisuju se kao procesi koji su za glavni cilj imali slabljenje Srbije) jest ta da udžbenici nakon 2000. jasno formuliraju pozadinu priče o dezintegraciji Jugoslavije, a to je podjela SKJ na pristaše centralizma i unitarizma, te pristaše decentralizacije s druge strane koji sve više jačaju. Tako su u vrhu SKJ postojale dvije suprotstavljene tendencije:

„jedna za održavanje i jačanje statističko-centralističkog sistema, a druga za njegovo slabljenje i jačanje republika kao suverenih država. Kako su centralizam i unitarizam

¹¹⁴ Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović i Zorica Špadijer, *Istorija za III. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 2002).

¹¹⁵ Ibid., 238.

*bili isključivo vezani za Srbe i Srbiju, stvoren je politički okvir, kao i pretpostavke za obračun s ovakvim tendencijama“.*¹¹⁶

Zbog tog pojašnjenja učenici mogu steći dojam da „nepravda“ prema Srbiji nije nastala iz nečije naročite mržnje prema Srbiji i Srbima već iz dvaju suprotstavljenih gledišta o unutrašnjoj politici Jugoslavije pa se na dezintegraciju Jugoslavije ne gleda više isključivo kao na namjerno slabljenje Srbije.

Nakon donošenja za Srbiju poražavajućeg Ustava 1974. i apsolutne pobjede republika i decentralizacije

*„Jugoslaviju je više na okupu držala Titova harizma i autoritet i JNA (istaknula T.M.), nego ustavni mehanizmi“.*¹¹⁷

Time se zapravo, kao i u prethodnom udžbeniku, implicira da će nakon smrti Tita Jugoslaviju na okupu držati samo JNA, iz čega se nastoji poručiti da su njezine akcije bile legitimne - poduzimane sa svrhom čuvanja Jugoslavije čiji su temelji potkopani Ustavom 1974.

Uz to, razlika prema udžbenicima koji su korišteni 1990-ih jest donošenje informacija i o Josipu Brozu o kojima su udžbenici za vrijeme Miloševića, kako smo vidjeli, šutjeli vjerojatno zbog toga što se ni sam Milošević nije jasno odredio prema njemu, te je tako i u društvu postojala opća dezorijentacija. Čitavo jedno poglavlje posvećeno je Titovu kultu ličnosti. Iako se veličaju njegova postignuća u pokretu nesvrstanih, autori krajnje negativno vrednuje neke aspekte unutrašnje politike koju je provodio, no sada se više na koncentriraju na postupke prema IB-ovcima već:

*„Tito nije ostavio dobar i efikasan sistem za očuvanje... jugoslavenske države. Ma kako posmatramo, sa prestankom Tita nestalo je i njegovo delo - Jugoslavija kao federacija, samoupravljanje i nesvrstanost. Tito je obeležio posleratnu Jugoslaviju koja je počivala više na njegovoj harizmi i partijskom monolizmu, nego na drugim integrativnim faktorima.“*¹¹⁸

Prozivajući Tita da nije ostavio dobar sustav za očuvanje Jugoslavije jer „Predsedništvo kao kolektivni šef države ... i partija sve su više predstavljali običan dekor koji je izvikivao stare

¹¹⁶ Ibid., 231.

¹¹⁷ Ibid., 239.

¹¹⁸ Ibid., 240.

parole na nov način“ opet se implicitno nameće zaključak da je jedino JNA mogla očuvati Jugoslaviju nakon Titove smrti.

Posljednje poglavlje nosi naziv „Raspad Jugoslavije“ i posebno je zanimljivo jer je u njemu prisutna kritika upućena Miloševićevom režimu. Nakon informiranja o višestranačkim izborima u Jugoslaviji 1990., donosi se konstatacija da se srpsko rukovodstvo najduže opiralo demokratizaciji društva, te taj problem nije

*„prevaziđen ni u narednoj deceniji. Srpska politička scena bila je obeležena represijom režima, odsustvom demokratije i političke tolerancije, progonom i hapšenjem političkih protivnika i masovnim pljačkanjem građana od strane vladajuće elite. Najveće antirežimske demonstracije organizovane su 9. marta 1991., i tokom zime 1996-7. godine.“*¹¹⁹

Na margini stranice nalazi se naslov „Osmu sednicu CK Srbije“ te se govori o političkom usponu Slobodana Miloševića, odnosno prvi put se u udžbenik unosi Miloševićeva politička biografija.¹²⁰ Milošević je ocijenjen negativno samo sa stajališta unutrašnje srpske politike, dok je vrednovanje njegove vanjske politike vezane uz raspad Jugoslavije izostavljeno.

U tekstu o raspadu Jugoslavije prvo što upada u oči jest naslov „Građanski rat“. Prihvatanjem tog naziva za rat koji se odvijao na području bivše Jugoslavije autori žele poručiti da je ono što se događalo u Hrvatskoj početkom 1990-ih bio rat Republike Hrvatske sa srpskom nacionalnom manjinom na njenom području, bez uplitanja države matice, pa tako i bez Miloševića. Na taj način se izbjegava spomenuti da je i Srbija imala aktivnu ulogu u tom ratu.

Ratna zbivanja se, kao i u udžbeniku iz 1990-ih interpretiraju dvojako; kao prvo objašnjenje stoji, kako smo vidjeli, da je to bio građanski rat do kojeg je došlo zbog secesije Hrvatske iz Jugoslavije, i zato što je ona donijela novi ustav kojim su ugrožena prva Srba. Kao drugo objašnjenje, slično kao i u udžbenicima iz devedesetih („Srbija je morala ispraviti nepravdu“) JNA je prozvana čuvaricom jugoslavenskog integriteta nakon Titove smrti čime se implicira da je morala reagirati na secesiju Hrvatske iz Jugoslavije i bez obzira na status srpske manjine

¹¹⁹ Ibid., 241.

¹²⁰ Ibid., 241. Osvrćući se na antibirokratsku revoluciju, autor završava njeno vrednovanje na sljedeći način : „*Ta nova politika dovest će do smjena partijskih rukovodstava u Vojvodini i Crnoj Gori, a odnose sa drugim republikama dovest će do otvorenog neprijateljstva i tačke usijanja iz koje više nije bilo povratka. Srbija će tako ući u dugi period izolacije, ratovanja i propadanja, što je srpski narod dovelo do ruba opstanka.*“ Takav stil pisanja koristit će autori i kasnije pri analizi rata u Hrvatskoj.

u Hrvatskoj. Pitanje je dali u tome slučaju i dalje možemo govoriti o građanskom ratu? Ili se ipak na taj način implicira da se Srbija morala uključiti u ratna zbivanja?

Pokušaj relativizacije odgovornosti za pokretanje rata jasno je vidljiva u tekstu udžbenika koji donosim, a koji informira o događajima u Hrvatskoj nakon donošenja novog ustava 1990. :

„Događaji koji su prethodili ratnim sukobima ređali su se filmskom brzinom, izazivajući jedni druge. Porast međunacionalne mržnje i jačanje starih strahova, zlosutno su ukazivali na ratni rasplet. Smatralo se da se ratom može rešiti ono što se u miru projektovalo za sopstvenu naciju. Na prostorima Hrvatske i BiH izbio je građanski rat koji će trajati sve do 1995. Počeo je kao lokalni, ograničeni i delom kontrolisani rat u Hrvatskoj sredinom leta 1991.“¹²¹

Dalje se čak ne govori samo o tome da se rat dogodio, nego se sugerira da je za njega kriva druga strana tj. Hrvatska:

*„Uzroci građanskog rata, osim u aktuelnim problemima razrešenja daljeg funkcionisanja Jugoslavije i ostvarivanja zamišljenih nacionalnih programa, ležali su i u događajima iz Drugog svetskog rata. **Nezavršeni rat nastavio se tačno posle 50 godina.**“¹²²*

U udžbeniku su prikazane samo slike srpskog stradanja, dok se Vukovar (ili druga veća stradanja, pa i Srebrenica) niti ne spominju. Ipak, srpsko stradanje u *Oluji* se objašnjava time da je na području naseljenom srpskim stanovništvom formirana Srpska autonomna oblast Krajina, pa tako hrvatska vojska nije bezrazložno protjerivala Srbe, već je nastojala to područje vratiti pod ustavno-pravni poredak RH. Isto tako, smanjen je broj s oko milion izbjeglica (podatak iz prethodnog udžbenika) na oko tristo tisuća, što je značajna promjena.

Jasno je da se ovakvom povijesnom naracijom koja se temelji na legitimnim operacijama JNA ili na sukobu srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj s Hrvatskom skida odgovornost za rat s onih koji su ga pokrenuli. Rat se prema tome dogodio ili „sam od sebe“ ili je za njega odgovorna druga strana, tj. Hrvatska, što se sugerira, ali se ne navodi eksplicitno. Razumljivo je da drugačija naracija nije mogla biti sadržaj udžbenika tijekom devedesetih, dok je Milošević bio na vlasti, no u vrijeme izdavanja ovog udžbenika Milošević više nije prvi čovjek Srbije već haaški optuženik za ratne zločine.

¹²¹ Ibid., 241.

¹²² Ibid., 242. Pojačano u originalu.

Udžbenikom iz 2002. autori su nastojali nove srpske udžbenike učiniti objektivnima i uravnoteženijima, no ono što su u stvari učinili bilo je i dalje promicanje velikosrpske ideologije. Izbacivanjem negativnog vrednovanje Zapada, prije svega, Njemačke i Vatikana nastojalo se prikazati da su autori spremni događajima iz devedesetih pristupiti kritički. Uz to prisutno je imenovanje nekih Miloševićevih krivih poteza u unutrašnjoj politici Srbije - sprječavanje razvoja demokracije, zatvaranje političkih protivnika i masovno pljačkanje građana od strane vladajuće elite u Srbiji.¹²³ Ipak, kritički pristup o pothvatima Slobodana Miloševića u unutrašnjoj politici ne mora govoriti o nastojanju autora na objektivnosti. Ovdje kritičnost zapravo može biti također zloupotreba povijesti od strane vlasti koja ima negativan odnos prema Miloševiću. Bilo kako bilo, time se nastojalo skrenuti pozornost s pitanja odgovornosti za rat u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, te sukoba na Kosovu. Naglašavanjem pojedinih događaja kako bi se prikriji drugi ponovo se provodila zloupotreba povijesti, i to sa ciljem propagiranja velikosrpske ideologije, kao i u devedesetima. Korjenita izmjena udžbenika nije postignuta.

Promjene koje su uvedene u udžbenik iz 2010. su ograničenog dometa, iako je od novog udžbenika puno očekivano. Očekivano je potpuno izbacivanje ideologije, što ipak nije učinjeno, ali se je o nekim pitanjima ipak pisalo opreznije. O maspoku u Hrvatskoj taj udžbenik donosi isto poglavlje kao i udžbenik iz 2002. što je napose zanimljivo jer udžbenici imaju različitu skupinu autora. O ustavu iz 1974. samo kratak izvještaj :

„Ustavne promjene ...osamostaljivanje federalnih jedinica objašnjeno je borbom protiv centralizma. Međutim Jugoslaviju je na okupu više držala Titova harizma“ iz kojeg je izostavljeno spominjanje JNA kao „čuvara Jugoslavije“.

Poglavlje o Josipu Brozu također je preuzeto iz udžbenika iz 2002. informacijama o Danu mladosti i pjevanju pjesama i snimanju filmova o Titu kako bi se pojačao naglasak na kultu ličnosti koji je uživao u zemlji, ali i u svijetu kao vođa pokreta nesvrstanih. No, i ovdje se spominje da je *„sa nestankom Tita nestalo i njegovo delo - Jugoslavija“* jer kolektivno predsjedništvo na čelu države nije funkcioniralo.

¹²³ Ibid., 242.

O ratu u Jugoslaviji ponovo se kao uzrok navodi donošenje novog Ustava kojim Srbi u Hrvatskoj postaju nacionalna manjina te dolazi do građanskog rata zbog „porasta međunacionalne mržnje“, ali se više ne navodi da se „nezavršeni rat nastavio točno poslije 50 godina“ kao u prethodnom udžbeniku. Na mjesto te rečenice dolazi druga :

„Porast međunacionalne mržnje pobudio je stare strahove i sećanja na zločine i stradanja u Drugom svetskom ratu“. ¹²⁴

Najveća novost u ovom udžbeniku jest spominjanje i srpskih zločina navedenih u natuknicama na margini stranice. Međutim, oni su navedeni uz zločine druge strane i nije navedeno čija je vojska (ili paravojne formacije) počinila koji zločin. Učenici bi više o pojedinim akcijama i stradanjima mogli saznati rješavajući zadatak ispod tih natuknica na margini koji glasi: „Uz pomoć nastavnika saznajte više o ovim akcijama i zločinima.“¹²⁵ S druge strane, takav zadatak stavlja veliku odgovornost na nastavnike o kojima ovisi kako će predavati suvremenu povijest - „osetljivi period“. I posljednje, s čime i sam udžbenik završava, jest raspisivanje optužnice Haaškog tribunala protiv Miloševića pri čemu nije naglašeno zbog čega. Kako se on jednako kao i u ranijem udžbeniku spominje samo zbog lošeg i nedemokratskog vladanja u unutrašnjoj politici SR Jugoslaviji ponovo nigdje nije izričito rečeno da je Milošević pokrenuo rat i da ga se za to tereti na Međunarodnom sudu.

Veća razlika između srpskih udžbenika iz 1990-ih i 2000-ih vidljiva je jedino u njihovoj didaktičnoj opremljenosti. Dok su udžbenici iz 1990-ih iz didaktičko-metodičke strane sasvim neprihvatljivi posljednji udžbenik iz 2010. grafički je privlačniji, posjeduje i fotografije u boji, pripreme za nastavnu jedinicu, pitanja na kraju lekcije, donosi pojašnjenja novih pojmova na marginama. To ujedno i svjedoči o uviđanju da su udžbenici poput onih iz 1990-ih sasvim zastarjeli, te je prisutna otvorenost barem za ove kozmetičke promjene. Nažalost, korjenite promjene vezane uz sadržajnu zloupotrebu školske povijesti još nisu provedene. To uz sve spomenuto potvrđuje i odabir udžbeničkog sadržaja koji je vezan isključivo uz političku i vojnu povijest, uz potpuno zanemarivanje povijesti kulture, crkve i svakodnevice.

¹²⁴ Đorđe Đurić i Momčilo Pavlović, *Istorija za III. razred gimnazije prirodno- matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd , 2010), 90.

¹²⁵ Ibid., 90.

5. KOMPARATIVNA ANALIZA

5.1. ZLOUPOTREBA POVIJESTI U HRVATSKIM I SRPSKIM POSTSOCIJALISTIČKIM UDŽBENICIMA

Jednako kao i u hrvatskim udžbenicima i srpske udžbenike tijekom devedesetih je, kako smo ustanovili, obilježila detitoizacija, koja je u srpskom slučaju ipak više naglašena u udžbeniku iz 1998. Provedena je i dejugoslavenizacija, ali se u srpskim udžbenicima pod dejugoslavenizacijom misli na odbacivanje onakve Jugoslavije kakva je nastala 1974. godine. I u konačnici i u srpskim udžbenicima se provodi renacionalizacija. Ona je tijekom devedesetih korištena u obje susjedne države za promicanje ideologije vladajućih stranaka. Renacionalizacija se, kao nova ideologija koja je poslužila kao indigo za pisanje novih udžbenika, temeljila na zloupotrebi povijesti. Pri tome je srpski slučaj renacionalizacije specifičan, jer su autori zbog ideoloških potreba sasvim napustili znanstvene kriterije.

Europski eksperti kada govore o zloupotrebi povijesti pozivaju se na Preporuku Vijeća Europe koja navodi nekoliko načina na koje se zloupotreba provodi. Navest ćemo neke od njih: krivotvorenjem i stvaranjem lažnih podataka, namještenjem statističkih rezultata, lažiranim predodžbama, naglaskom na jednom događaju da bi se opravdao ili prikrrio neki drugi, izobličenjem prošlosti u propagandne svrhe, krajnje nacionalističkim interpretacijama prošlosti koje stvaraju dihotomiju *mi* i *oni*, zluporabom povijesnih izvora, osporavanjem povijesnih činjenica, izostavljanjem povijesnih činjenica.¹²⁶ U udžbenicima s obje strane Dunava vidljivo je posezanje za različitim načinima na koje se zloupotreba provodi. U konačnici se i od povijesnih činjenica koriste samo one koje mogu podržati poželjnu povijesnu naraciju, dok se druge zanemaruju ili se događaji vrednuju van konteksta. D. Stojanović govori o „konstrukciji poželjne ideologije“. Tako ti udžbenici zlupotrebom prenose selektivnu sliku prošlosti kojom se nastoje održati određeni stereotipi vezani uz stavove vladajuće elite, odnosno stereotipi koji podržavaju određenu ideologiju. Vidjeli smo da i hrvatski udžbenici posežu za zluporabom povijesti putem zanemarivanja činjenica, naglaskom na jednom događaju kako bi se prikrrio neki drugi (u hrvatskom slučaju uglavnom

¹²⁶ „Dodatak preporuci Vijeća Europe R (2001) 15 o nastavi povijesti u 21. stoljeću“, Povijest u nastavi 1 (2003): 7-8.

naglaskom na negativnim događajima kako bi se prikrili pozitivni iz vremena socijalizma, i suprotno kada je riječ o povijesti nakon 1990.) čime izobličuju prošlost u propagandne svrhe. No, u srpskim udžbenicima je zloupotreba povijesti u političke svrhe prisutna u većoj mjeri, te su u njima znanstveni kriteriji gotovo sasvim napušteni, odnosno provedena je zloupotreba povijesti po gotovo svim gore navedenim točkama uz koje treba navesti i iznošenje neistina u temama koje govore o najosjetljivijim pitanjima. To je najvidljivije u poglavljima koja obrađuju suvremenu povijest jer se kod lažiranih predodžbi koje su vezane uz najosjetljivije teme stvara dojam da Srbija nije pokrenula rat u Jugoslaviji, odnosno implicira se da ga je pokrenula Hrvatska.

5.2. KOMPARACIJA ODABRANIH PRIMJERA

Krenuvši od pretpostavke da će se kroz analizu hrvatskih i srpskih udžbenika najjasnije iščitati razlike pri prikazu pojedinih tema i sadržaja iz suvremene povijesti ostavili smo po strani mogućnost za pronalazak većih sličnosti. Međutim, komparativno-historijskom metodom i njih uvidamo. Uz zloupotrebu povijesti, tu su i druge sličnosti. Udžbenici iz devedesetih i s jedne i druge strane Dunava pokazuju izuzetan nacionalni naboj (prisutan u udžbenicima već krajem osamdesetih), prelazeći s koncepta bratstva i jedinstva na koncept „mi i drugi“ prikazuju suvremenu povijest kao povijest sukoba pri čemu se drugome pridaju određeni stereotipi (necivilizirani, fanatizirani, četnička bestijalnost, neljudstvo, zverstva ...). Spomenuti stereotipi koji se prvenstveno odnose na vladajuće elite u pojedinom razdoblju prepisuju se na naciju kao kolektiv¹²⁷. Uz to, udžbenici su u cijelosti koncipirani na stereotipu o srpskoj „istorijskoj ispravnosti i istorijskoj krivici drugoga“¹²⁸, tako da „uzroci ratova koje je Srbija započinjala i u kojima je kao svoj ratni cilj imala proširenje teritorija nisu objašnjeni ili se čak stvara utisak o odgovornosti druge strane“¹²⁹. Takvi stereotipi su poslužili tijekom devedesetih vladajućima kako bi skinuli sa sebe bilo kakvu kritiku. Pri tome se vlastitu naciju prikazuje kao žrtvu – u Hrvatskom slučaju velikosrpske politike, u srpskom slučaju decentralizacije Jugoslavije, a time i raseljenosti Srba po brojnim Jugoslavenskim republikama. Zanimljivo je da se pri prikazu nacije kao žrtve države međusobno prozivaju za

¹²⁷ Ana Tomljenović, „Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, *Povijest u nastavi* 19 (2012): 1-33.

¹²⁸ Dubravka Stojanović, „Konstrukcija prošlosti- slučaj srpskih udžbenika istorije“, u *Dijalog povjesničara-istoričara* 4, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević (Zagreb: Zaklada Friedrich- Naumann, 2001): 39.

¹²⁹ Ibid., 34.

pokretanje posljednjeg rata pri čemu sebe prikazuju u nastojanju za miroljubivim rješenjem sukoba, dok je druga strana u pravilu agresivna. Pri tome se tek u hrvatskim udžbenicima od 2000-te nadalje, a nešto kasnije i u srpskom udžbeniku spominju i stradanja druge strane, pri čemu u srpskim udžbenicima nije jasno zbog čega je do njih došlo, jer se nitko ne proziva odgovornim.

Osim toga, vidljiva je i namjera da se tijek povijesti prikaže tako da „*narodi samo igraju svoje davno zapisane istorijske uloge*“¹³⁰, a u skladu s takvom filozofijom povijesti o događajima (pa tako i ratovima) nitko ne odlučuje, za njih nitko nije odgovoran, oni se samo „dogode“, čime se ne spominje mogućnost izbora, a time niti multiperspektivno viđenje događaja. U konačnici pri prikazivanju nacije kao žrtve zabrinjava brutalnost kojom su djeci prikazani zločini. Čini se da je njihov cilj „*dati solidnu osnovu za mržnju i prijezir prema susjednim narodima, čime mogućnosti za daljnje nesporazume, sukobe i revanše ostaju trajno otvoreni*“¹³¹ što je također još jedan vid zloupotrebe povijesti.

Do ovih zaključaka došli su srpski znanstvenici koji su početkom devedesetih analizirali povijesne udžbenike. Analiza srpskih udžbenika (iz godine 1992./3.) 1993. godine u organizaciji Centra za antiratne akcije iz Beograda rezultirala je knjigom *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*¹³² (naslov već sam implicira zaključke istraživanja) koja je objavljena kao rezultat rada Centra. Ona je ujedno bila i prvi pokušaj da se utječe na javnost i Ministarstvo kako bi se otvorila javna rasprava o školskoj povijesti. Tadašnje Ministarstvo nije bilo zainteresirano za ponuđenu suradnju, pa ni na ponudu da se u Zavodu za izdavanje udžbenika, jedinom izdavaču školskih udžbenika, predstave rezultati istraživanja s nadom da će ih uvriježiti prilikom izdavanja novih udžbenika.

Uz ove sličnosti, na koje je ukazalo istraživanje D. Stojanović i suradnika spomenut ćemo još neke. Etnocentričan prikaz u udžbenicima obiju zemalja uvjetuje zanimanje samo i isključivo za političku povijest većinskog naroda (uz minimalne informacije o kulturnoj i vjerskoj povijesti u hrvatskom slučaju) pri čemu je dakako prisutan monolitan prikaz povijesnih događanja, tj. službena verzija povijesti, izuzev kod hrvatskih udžbenika treće generacije kod kojih smo uvidjeli veće promjene. Te službene verzije prošlosti bliske su nacionalističkoj ideologiji te se zbog toga u udžbenicima ne donosi povijest Hrvatske i povijest Srbije, već

¹³⁰ Ibid., 34.

¹³¹ Ibid., 35.

¹³² Zbornik radova nosi naslov: „Ratništvo, patriotizam i patrijarhalnost“, a urednice zbornika su V. Pešić i R. Rosandić. Izdan je u Beograd, 1994. godine, dakle tijekom ratnih zbivanja.

povijest Hrvata i povijest Srba, zbog čega je prisutno i uvođenje povijesti Bosne i Hercegovine u vlastitu „prošlost“, dok se ne pokazuje interes za nacionalne manjine na vlastitom području. Uz to je izbačena povijest drugih jugoslavenskih naroda kojoj je tijekom osamdesetih posvećeno 30 posto udžbeničkog prostora, „*udžbenici jednostavno ignoriraju mnoge povijesne i kulturne veze*“.¹³³ Dakako, takav prikaz povijesti u obje zemlje nastaje tijekom ratnih zbivanja koja su ga u velikoj mjeri odredila. Ipak dio hrvatskih udžbenika treće generacije izbacuju omalovažavanje drugih, a prvenstveno Srba, u određenoj mjeri odbacuju stereotipe i predrasude, no o potpunom uključivanju manjina u nacionalnu prošlost još se ne može govoriti¹³⁴, njihova povijest se još uvijek poučava odvojeno.

Komparativnom analizom vidljive su ne samo sličnosti, već i razlike između udžbeničkog sadržaja Hrvatske i Srbije (ali i razlike pri komparativnoj analizi prvih hrvatskih udžbenika s onima treće generacije) koje proizlaze iz zloupotrebe povijesti. Izdvojit ćemo samo najznačajnije teme iz suvremene nacionalne povijesti koje imaju različita vrednovanja, ovisno o udžbeniku.

Hrvatsko proljeće i Ustav iz 1974. zanimljivo je prikazano u hrvatskim udžbenicima iz devedesetih. Kao glavnih akter zbivanja imenuje se Matica Hrvatska. Slom Hrvatskog proljeća se objašnjava pritiskom protuhrvatskih snaga iz saveznog centra na Tita koji je zbog toga počinio politički udar. Protuhrvatske snage su imenovane kao „*hegemonističko-centralističke i velikosrpske*“.¹³⁵ Promjene koje je donio Ustav iz 1974., a značio je zadovoljenje nekih zahtjeva „*proljećara*“, spominju se samo usputno. No, udžbenici treće generacije iznose da je do sloma maspoka došlo zbog činjenice da je ugrožena vlast samog Tita, a odbacuje se kao odlučujući utjecaj protuhrvatskih snaga.

U srpskim udžbenicima se na maspok gleda kao na pokret koji je doveo do ruba građanskog rata, a tijekom kojeg je zabilježena neviđena mržnja spram srpske manjine u Hrvatskoj. Ipak, nakon sloma maspoka činilo se da „*bujanje nacionalizma*“ više neće ugrožavati Jugoslaviju.

¹³³ Wolfgang Hopken, „Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi“, U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj. Transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić. (Zagreb: Alinea, 2006): 143- 169.

¹³⁴ Ovdje ipak treba reći da u tom aspektu postoje razlike između gimnazijskih i osnovnoškolskih udžbenika, više o tome: Snježana Koren Koren, „Manjine u hrvatskim udžbenicima povijesti i zemljopisa“, *Povijest u natsvai* 1 (2003)

¹³⁵ Ibid., 207.

kako to srpski autori navode. Zbog toga je Ustav iz 1974. doveo do razočaranja jer je konfederalizacijom srpski narod „rascjepkan“ po jugoslavenskim republikama i pokrajinama, što je postalo trajan izvor nezadovoljstva Srbije.

Titu prvi hrvatski postsocijalistički udžbenici najviše zamjeraju „nedostatak hrvatstva“, dok je u udžbenicima treće generacije na prvom mjestu kritika Tita zbog autoritarnog načina vladanja. Srpski udžbenici Titu posebno zamjeraju negativan odnos prema četničkom pokretu i Draži Mihailoviću, gospodarsko zapostavljanje Srbije, te u konačnici „trodiobu“ Srbije. Čini se da su po pitanju Tita hrvatski i srpski autori udžbenika suglasni jedino pri konstataciji kako on nije ostavio dovoljno efikasan sistem za očuvanje Jugoslavije.

Zanimljivost do koje dolazimo komparativnom analizom vezana je uz početak rata, kojeg jedni udžbenici nazivaju „Domovinski“, a drugi „Građanski rat“. Naziv „Domovinski rat“ sasvim jasno implicira da je to bio rat za „domovinu“, za hrvatski povijesni teritorij, dok se u srpskim udžbenicima tek nakon 2000-ih govori o „Građanskom ratu“ koji je izbio na prostorima Hrvatske i Bosne i Hercegovine, s čime onda SR Jugoslavija ne bi imala puno veze. Hrvatska i Slovenija su, prema hrvatskim udžbenicima odlučile napustiti Jugoslaviju zbog nepopustljive Miloševićeve politike (jedan čovjek – jedan glas), dok srpski udžbenici u srpskom političkom rukovodstvu s kraja osamdesetih ne vide uzrok porasta međunacionalnih tenzija, već Hrvatsku i Sloveniju prozivaju za separatizam. Ratna zbivanja su prema srpskim udžbenicima započela nakon donošenja novog hrvatskog Ustava kojim su Srbi postali nacionalna manjina na području Hrvatske. Rečenicama poput: „Nezavršeni rat nastavio se točno posle 50 godina“ i „Porast međunacionalne mržnje pobudio je stare strahove i sećanja na zločine i stradanja u Drugom svetskom ratu“ za početak rata jasno optužuju Hrvatsku stranu, a k tome ne spominju nesrpska stradanja. Iznimka je udžbenik iz 2010. koji pri nabranjanju zločina navodi da su *„posledice ovih ratova bile katastrofalne za sve stanovnike, bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost. U sukobima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini počinjeni su brojni zločini nad civilima, ratnim zarobljenicima i imovinama građana- ubistva, mučenja, silovanja, i nasilno preseljavano stanovništvo (etničko čišćenje) od svih zaraćenih strana“*.¹³⁶ Hrvatski udžbenici kao događaje koji najavljuju ratna zbivanja spominju „balvan revoluciju“ kao i Miloševićevu instrumentalizaciju srpskog naroda u Hrvatskoj za vlastite

¹³⁶ Đorđe Đurić i Momčilo Pavlović, *Istorija za III. razred gimnazije prirodno- matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 2010), 90.

ciljeve, kojeg je onda i naoružao i osigurao pomoć JNA. No, tek hrvatski udžbenici nakon 2000-ih spominju stradanja srpskih civila tijekom operacije „Oluja“.

U svim hrvatskim udžbenicima Milošević je prozvan kao začetnik ratnih zbivanja na području Jugoslavije. Srpski udžbenici ga ne terete za ratna zbivanja, dok ga tek udžbenici nakon 2000-te prozivaju zbog nedostatka demokracije i zatvaranja političkih protivnika. Najnoviji hrvatski udžbenici prozivaju Tuđmana zbog autoritarnog načina vladanja i drugih političkih propusta, što je nezamislivo u udžbenicima iz devedesetih, gdje uživa svojevrstan kult ličnosti. Komparativnom analizom između hrvatskih udžbenika iz 1990-ih i 2000-ih jasno su vidljive razlike pri ocjeni Tuđman. Spomenimo i to da ga najnoviji udžbenici ne terete za uplitanje Hrvatske u rat u Bosni i Hercegovini, dok neki i tu mogućnost ostavljaju otvorenom. Srpski udžbenici Tuđmana pak uopće ne spominju.

Prilikom govora o ratu u BiH srpski udžbenici navode kako se „*Hrvatska težnja za samostalnošću i sobstvenom državom širila i van okvira njezinih granica. Srpska i hrvatska nacionalna zajednica u Bosni vezale su se za svoje matice, pa se ovaj nekadašnji bastion Titove Jugoslavije našao u tagičnom procepu*“¹³⁷. Čini se pri tome da je politika SR Jugoslavije prema BiH suprotna od politike Hrvatske iz tog razdoblja koja se željela proširiti i *van svojih granica*, kako to autori navode. Iz ovog teksta proizlazi da SR Jugoslavija nije bila zainteresirana za širenje svojih granica na područje na kojem živi srpska zajednica u BiH, jedino se srpska zajednica u BiH željela vezati uz svoju maticu, što je velika razlika.

Na ovim odabranim temama, koje uglavnom govore o najznačajnijim događajima i pojavama suvremene nacionalne povijesti mogli smo uvidjeti brojene razlike koje su posljedica su (zlo)upotrebe nastave povijesti.

¹³⁷ Ibid. , 90.

ZAKLJUČAK

Na početku ovog rada postavili smo nekoliko istraživačkih pitanja. Početna pretpostavka bila je da su se u Hrvatskoj posljednji udžbenici značajno izmijenili u odnosu na one iz razdoblja devedesetih, te da na njih dnevna politika više nema direktan utjecaj. U konačnici ta se pretpostavka, analizom udžbenika, pokazala tek djelomično točnom.

Nakon prvog udžbenik za gimnazije, onog Ive Perića 1996. uslijedila je pojava alternativnih udžbenika od kojih je očekivano udaljšavanje od politike, no to nije ostvareno. Nisu ostvareni niti pokušaji da se ti udžbenici značajnije didaktički poboljšaju. Tek je posljednja generacija udžbenika, poznata još i kao *treća generacija*, donijela konkretne promjene. Nakon 2001. godine, promjenom vlasti, započela je javna rasprava o udžbenicima povijesti koja je najavila nove promjene. Ti udžbenici su nastojali pratili europske dosege u kriterijima za odabir udžbeničkog sadržaja, kao i u metodici povijesti, pristupajući sadržajima kritički, a nastojalo se i oko uvođenja multiperspektivnosti. Cilj ovog rada bio je i predstaviti te najnovije hrvatske udžbenike.

Tako smo uvidjeli da su udžbenici treće generacije daleko u svim aspektima od prvih postsocijalističkih udžbenika. Tekst svih udžbenika prate pripreme, pitanja za ponavljanje, zanimljivosti, karte, karikature, a i grafički dizajn je privlačniji. Od monotonih crno-bijelih udžbenika koji su isključivo koncentrirani na političku povijest, prepuni stereotipa, pa i govora mržnje kroz povijesni tekst koji nudi jednu i jedinu verziju povijesti, udžbenici treće generacije sasvim se udaljšavaju. Ne ovise o službenoj verziji povijesti vladajuće elite, prisutan je kritički pristup, sve se više teži upotrebi izvornih tekstova, no njihovo je uvrštavanje u udžbenike zasad prisutno samo kod nekih autora. Uz to, iako pojava brojnih udžbenika nije osigurala povlačenje udžbenika koji su naročito politizirani i koji zloupotrebljuju povijest, omogućila je pojavu onih koji nisu, a koji počivaju prvenstveno na znanstvenom pristupu. Dajući školama pravo izbora udžbenika Ministarstvo je računalo na njihovu kompetentnost u prepoznavanju i jednih i drugih. Po postotnoj zastupljenosti pojedinih udžbenika u školama vidljivo je da su one to povjerenje i opravdale. Međutim, slučaj „Dodatak“ pokazao je da još i

danas politička volja može odrediti određene granice školskoj povijesti. Uviđajući da se, izuzev slučaja Dodatak od kojeg je već prošlo gotovo deset godina, u udžbenicima povijesti, posebno preko stručnih i zainteresiranih autora udžbenika treće generacije „školska povijest“ uspjela izboriti za veći pomak koji se odnosi na određenu neovisnost i stručnost, učinilo mi se da imamo dovoljno razloga za optimizam. No, pri samom kraju nastanka ovog rada dogodila se još jedna intervencija u nastavu i poučavanje povijesti, a vezana je uz šesti državni seminar o Domovinskom ratu, održanom u Zadru u ožujku tekuće godine. Zanimljivo je da je na tom seminaru ravnatelj Agencije za odgoj i obrazovanje, Vinko Filipović iznio zabrinjavajuću konstataciju. Naime, on smatra da je Domovinski rat tema o kojoj ne možemo imati drugačija i različita mišljenja te da ona „*ne smije i ne može biti interpretirana na druge načine.*“¹³⁸ Tu izjavu iznio je pred publikom koju su uglavnom sačinjavali nastavnici povijesti. Čini se da još uvijek u određenim krugovima postoji tendencija zadržavanja neke neodređene službene verzije najnovije povijesti koja je vezana uz osjetljiva pitanja. Tu su oni isti krugovi koji smatraju da bi nastava povijesti *trebala osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije*. Naravno, nije to samo hrvatski slučaj.

Osim problema s *državnim kriterijima*, nastava, tj. udžbenici povijesti imaju i drugi problem. Temeljne promjene udžbenika onemogućuje, kako smo vidjeli, još uvijek važeći nastavni plan i program za gimnazije iz 1995. godine. Ovakvim nastavnim planom i programom strogo je propisan (golem) sadržaj koji udžbenik mora pokriti, tako da on ne ostavlja mogućnost nikakvih inovacija. Usprkos nastojanjima brojnih eksperata za nastavu povijesti i povjesničara da se on izmijeni, to još nije učinjeno. Predloženo je da se on uopći kako bi autori udžbenika imali veći prostor za slobodu i kreativnost pri izradi udžbenika. Tako bi oni uz kronološki mogli kombinirati i tematski pristup koji bi školsku povijest učenicima učinio zanimljivijom i privlačnijom, a omogućio bi i korištenje drugih metoda rada osim frontalne nastave koja se provodi zbog ekonomičnosti vremena. Osim toga moglo bi se i dubinski pristupiti pojedinim temama, te intenzivno poticati učenike na kritičko promišljanje, na interaktivnu nastavu, te od njih učiniti istražitelje prošlosti.

Napomenimo i da udžbenici nisu učenicima, a posebice ne maturantima, jedini izvor saznanja o prošlosti. Nacionalna povijest 20. stoljeća, a posebno najnovija povijest ostavlja

¹³⁸ povijest.net/v5/osvrti/2013/6-drzavni-seminar-o-domovinskom-ratu-zadar-2013/

nastavnicima i učenicima mogućnost za terensku nastavu i posjet važnijih povijesnih spomen-područja ili muzeja (iako nastavni plan i program ne ostavlja prostora za izvanškolsku nastavu) zbog čega bi udžbenici povijesti ubrzo mogli postati samo jedan od materijala koji bi učenicima „tumačio“ najnoviju povijest. Uz to, nove tehnologije stavljaju pred učenike pregršt informacija, kroz tisak, radio, televiziju, filmove, no one su najvećim dijelom dostupne na Internetu. Iako se na njemu može naći puno kvalitetnih dokumentarnih filmova o 20. stoljeću kao i stranica povijesnih sadržaja koje održavaju povjesničari, Internet otvara i mogućnost korištenja stranica koji se velikim dijelom bave poviješću i to uglavnom u ideološke svrhe, pri čemu se često promiče ksenofobija i rasizam i svaka druga netolerancija. Stoga, kako bi učenici sami znali razlučiti povijesne sadržaje s kojima se svakodnevno susreću smatram da je najvažniji cilj nastave povijesti učenike naučiti kritički pristupati povijesti i kritički razmišljati. To bi trebalo imati na umu i pri sastavljanju novih udžbenika, ali u prvom redu pri sastavljanju novog nastavnog plana i programa.

Srpski udžbenici pokazuju „vlastiti put“ u razvoju poučavanja povijesti. Udžbenik iz Miloševićeva vremena koji je obilježio čitave devedesete jasno pokazuje ideološki utjecaj. Tek će Miloševićev odlazak s vlasti nagovijestiti promjenu situacije. U udžbeniku iz 2002. godine autori Miloševiću prigovaraju način provođenja unutrašnje politike, ali ga ne okrivljuju za rat. Tek u posljednjem udžbeniku spominju se i nesrpska stradanja, tj. srpski zločini i operacije koje su im prethodile tijekom ratnih godina, iako samo na marginama stranica. Zbog toga je i u posljednjem udžbeniku vidljiv utjecaj ideja iz velikosrpskih krugova i uvažavanje njihova vrednovanja suvremene povijesti. Iako na izradi udžbenika iz 2010. više ne sudjeluje kontroverzni povjesničar Kosta Nikolić, vidljivo je da i taj udžbenik počiva na istim ideološkim postavkama kao i njegov prethodnik. Tako su današnji srpski udžbenici vrlo slični onim hrvatskim s početka devedesetih (naravno s drugim nacionalnim predznakom) i kao takvi zloupotrebljuju nastavu povijesti kroz neistine, krivotvorenje i stvaranje lažnih podataka, izostavljanje povijesnih činjenica, a fokusiraju se isključivo na političku povijest i razdoblje rata. Zanimljivo je da je od ove školske godine Ministarstvo pristalo na ukidanje monopola nad udžbenicima, ali ne i na udžbenike povijesti i to samo za četvrti razred gimnazije. Jasno je da se tu riječ o utjecaju vladajuće politike na udžbeničke sadržaje kroz odabir autora udžbenika. Tako se kroz nastavu povijesti u Srbiji i danas provodi inoktrinacija za određene političke ideje. Nadamo se da će razvoj demokracije u Srbiji omogućiti i pojavu alternativnih udžbenika koji će ponuditi sliku prošlosti zasnovanu na znanstvenom pristupu.

Do pojave alternativnih udžbenika u Republici Srbiji nadu u bolju nastavu povijesti možemo vidjeti u aktivnim nastavnicima i njihovom stručnom usavršavanju.

Komparativna analiza srpskih i hrvatskih udžbenika potvrdila je pretpostavku s početka rada da će viđenje istih događaja ili osoba biti vrednovano na različite načine što smo mogli zorno vidjeti na odabranim temama iz suvremene povijesti. Razilaženje na određenim temama upozorava na prilagođavanje povijesnih činjenica i događaja dnevnopolitičkim potrebama. Razilaženje po pitanju određenih tema pokazalo se i pri analizi hrvatskih udžbenika iz devedesetih s onim najnovijima. K tome, ti najnoviji između sebe također pokazuju ne samo razlike u metodološkom pristupu, već i pri iznošenju određenih sadržaja uglavnom vezanih uz osjetljiva pitanja.

Završit ću s rečenicom profesorice Stojanović, koju je iznijela na konferenciji u Zagrebu u studenom 2011: *„premalo je vremena, a previše emocija da bi se s lakoćom iznele neosporne činjenice“*. Čini se ipak da, kako vrijeme prolazi, emocije se stišavaju, a razum postaje glavni interpretator prošlosti. Tome treba poučiti generacije koje dolaze.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

Srpski udžbenici:

Đurić, Đorđe i Momčilo Pavlović. *Istorija za III. razred gimnazije prirodno- matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 2010.

Gaćeša, Nikola, Dušan Živković i Ljubica Radović. *Istorija za III. razred gimnazije prirodno- matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1992.

Gaćeša, Nikola, Dušan Živković i Ljubica Radović. *Istorija za III. razred gimnazije prirodno- matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera*, 6.izd. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1998.

Nikolić, Kosta, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović i Zorica Špadijer. *Istorija za III. razred gimnazije prirodno- matematičkog smera i IV. razred gimnazije opšteg i društveno- jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd 2002.

Hrvatski udžbenici:

Agičić, Damir, Tvrtko Jakovina, Suzana Leček i Magdalena Najbar-Agičić. *Povijest 4: udžbenik povijesti za 4. razred (opće) gimnazije*, 5. izd. Zagreb: profil Internacional, 2004.

Akmađža Miroslav, Mario Jareb i Zdenko Radelić. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2009.

Erdelja, Krešimir i Igor Stojaković. *Koraci kroz vrijeme 4: udžbenik povijesti za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2009.

Kolar-Dimitrijević Mira, Jakša Raguž i Hrvoje Petrić. *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije*. Samobor: Meridijani, 2004.

Lovrenčić, Rene, Ivan Jelić, Radovan Vukadinović, Dušan Bilandžić i Vjekoslav Brešić.

Čovjek u svom vremenu. Zagreb: Školska knjiga, 1991.

Perić, Ivo. *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.

Vujčić, Ivan. *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću: udžbenik za četvrti razred gimnazije*.

Zagreb: Birotehnika- centar za dopisno obrazovanje, 1998.

MONOGRAFIJE

Agičić, Damir. *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*. Zagreb: AGM, 1994.

Banac, Ivo. *Raspad Jugoslavije. Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*. Zagreb: Durieux, 2001.

Dubljević, Maja, ur. *Jedna povijest, više historija. Dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja*. Zagreb: Documenta- centar za suočavanje s prošlošću, Profil, 2007.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.-2008*. Zagreb: Novi Liber: Europapress holding, 2008.

Jareb, Mario, ur. *Multiprespektivnost ili relativiziranje*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest- Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.

Lešaja, Ante. *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Zagreb: Profil: Srpsko narodno vijeće, 2012.

Nikolić Jakus, Zrinka. *Uvod u studij povijesti. Historiografski praktikum*. Zagreb: Leykam internacional, 2012.

Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova*. Preveo Franko Dota. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1990. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Radelić, Zdenko, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing i Dražen Živić. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2006.

Stradling, Robert. *Nastava europske povijesti 20.stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa, 2003.

Stradling, Robert. *Multiperspektivnost u nastavi povijesti*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

ZBORNICI RADOVA

Agičić, Damir. „Prikaz postanka suvremene Republike Hrvatske u Hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“. U *Kultura sjećanja: 1991.- Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek, 358- 377. Zagreb: Disput, 2011.

Bloch, Marc. „Za komparativnu historiju europskih društava“. U *Uvod u komparativnu historiju*, ur. Drago Roksandić, 39-65. Zagreb: Golden marketing: Tehnička knjiga, 2004.

Goldstein, Ivo. „O udžbenicima povijesti u Hrvatskoj“. U *Dijalog povjesničara- istoričara 3*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević, 15-28. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann, 2001.

Höpken, Wolfgang. „Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi“. U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj. Transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143- 169. Zagreb: Alinea, 2006.

Karge, Heike. „Istraživanje školskih udžbenika u Jugoistočnoj Europi. Problemi, projekti, perspektive“. U *Dijalog povjesničara- istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević, 17-31. Zagreb: Zaklada Friedrich- Naumann, 2001.

Karge, Heike. „Između euforije, trezvenog shvaćanja i izolacije. „Europa „u udžbenicima povijesti zemalja bivše Jugoslavije“. U *Klio na Balkanu : usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti*, ur. Magdalena Najbar- Agićić, 89- 111. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Koren, Snježana. „Jugoslavija: pogled u razbijeno ogledalo. Tko je onaj drugi?“. U *Klio na Balkanu : usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti*, ur. Magdalena Najbar- Agićić, 79- 89. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Koren, Snježana. „'Korisna prošlost'? Ratovi devedesetih u deklaracijama Hrvatskog sabora“. U *Kultura sjećanja: 1991.- Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek, 123- 156. Zagreb: Disput, 2011.

Koren, Snježana. „, Udžbenici iz 1971. i udžbenici o 1971.“ U *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, ur. Tvrtko Jakovina, 309-333. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo: Filozofski fakultet: Pravni fakultet: Fakultet političkih znanosti, 2012.

Koren, Snježana i Branislava Baranović. „What kind of history education do we have after eighteen years of Democracy in Croatia?“ U : *Transition and the politics of History Education in Southeast Europe*, ur. Augusta Dimou, 91- 141. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprech, 2009.

Najbar-Agičić, Magdalena. „Promjene u prikazu Drugog svjetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti u posljednjih četvrt stoljeća“. U *Dijalog povjesničara- istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević, 213-230. Zagreb: Zaklada *Friedrich-Naumann*, 2001.

Najbar-Agičić, Magdalena. „Nacionalne manjine i nastava povijesti u Hrvatskoj“. U *Dijalog povjesničara- istoričara 7*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević, 269-284. Zagreb: Zaklada *Friedrich- Naumann*, 2002.

Najbar-Agičić, Magdalena. „Jugoslavenska povijest u hrvatskim udžbenicima“. U *Klio na Balkanu : usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti*, ur. Magdalena Najbar- Agičić, 117- 135. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Najbar-Agičić, Magdalena. „Od kulta ličnosti do detitoizacije. Prikazi Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti“. U *O Titu kao mitu*, ur. Nevena Škrbić Alempijević i Kirsti Mathiesen Hjemdahl, 377- 399. Zagreb: Srednja Europa- Filozofski fakultet, FF press, 2006.

Najbar-Agičić Magdalena, Damir Agičić. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zloupotreba“. U *Demokratska tranzicijau Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169- 191. Zagreb: Alinea, 2006.

Prlender, Ivica. „Hrvatski udžbenici za povijest- stanje i nakane“. U *Dijalog povjesničara- istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević, 45-59. Zagreb: Zaklada *Friedrich- Naumann*, 2001.

Stojanović, Dubravka. „Konstrukcija prošlosti- slučaj srpskih udžbenika istorije“. U *Dijalog povjesničara- istoričara 4*, ur. Dušan Gamser, Igor Graovac i Olivera Milosavljević, 31-45. Zagreb: Zaklada Friedrich- Naumann, 2001.

Stojanović, Dubravka. „Jugoslavija u razbijenom ogledalu. Srpski udžbenici“. U *Klio na Balkanu : usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti*, ur. Magdalena Najbar- Agičić, 135- 141. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Stojanović, Dubravka. „Kob 1918. Priča o nastanku Jugoslavije u srpskim udžbenicima istorije“. U *Kultura sjećanja 1918.- povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek, 195-201. Zagreb: Disput, 2007.

Stojanović, Dubravka. „Revizija revizije. 1941. u udžbenicima istorije u Srbiji“. U *Kultura sjećanja: 1941.- Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti.*, ur. Tihomir Cipek, 157-163. Zagreb: Disput, 2008.

Stojanović, Dubravka. „Godina okupacije. Slika 1945. u srpskim udžbenicima istorije“. U *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek, 265-274. Zagreb: Disput, 2009.

Stojanović, Dubravka. „Eksplozivna naprava s odloženim dejstvom. Slika ratova 90-ih u srpskim udžbenicima istorije (1993-2005)“. U *Kultura sjećanja: 1991.- Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek, 345-358. Zagreb: Disput, 2011.

Stojanović, Dubravka. „Slow burning: History Textbooks in Serbia 1993-2008.“ U *Transition and the politics of History Education in Southeast Europe*, ur. Augusta Dimou, 141- 158. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprech, 2009.

Sundhaussen, Holm. „Jugoslavija i njezine države sljedbenice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija sjećanja i mitova“. U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, 239.- 285. Zagreb: Golden marketing, 2006.

PERIODIKA/ČASOPISI

Agličić, Damir. „Nastava povijesti u Hrvatskoj“. *Povijest u nastavi* 1 (2003): 140-148.

Barunčić, Julija i Željka Križe. „Domovinski rat u udžbenicima iz povijesti“. *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006): 627- 651.

Baranović, Branislava i Boris Jokić. „Mišljenje nastavnika o poučavanju najnovije povijesti u osnovnim i srednjim školama u hrvatskom Podunavlju“. *Povijest u nastavi* 2 (2004): 384-406.

Jahn- Babić, Julijana. „Primjer Hrvatske u razvijanju udžbenika povijesti dvadesetog stoljeća“. *Povijest u nastavi* 2 (2004): 77-96.

Jakovina, Tvrtko. „Povijest 20. stoljeća u kurikulumu nastave povijesti u Hrvatskoj“. *Povijest u nastavi* 2 (2004): 68- 76.

Koren, Snježana. „Poučavanje osjetljivih i kontroverznih pitanja iz povijesti jugoistočne Europe studeni 1999.-studeni 2000“. *Otvor* 7-8 (1999-2000): 115-118.

Koren, Snježana. „Manjine u hrvatskim udžbenicima povijesti i zemljopisa“. *Povijest u nastavi* 1 (2003): 15- 35.

Koren, Snježana. „Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća“. *Povijest u nastavi* 1 (2003): 155-163.

Koren, Snježana. „Svrha i ciljevi suvremene nastave povijesti“. *Povijest u nastavi* 2 (2004): 142- 157.

Koren, Snježana. „Školska povijest kao politička bojišnica: oblikovanje engleskog Nacionalnog kurikuluma za povijest“. *Povijest u nastavi* 3 (2005): 117- 142.

Koren, Snježana. „Slike nacionalne povijesti u Hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“. *Historijski zbornik* 60 (2007): 517- 534.

Perkić, Sandra. „Istraživanje udžbenika povijesti kao znanstvena disciplina“. *RFFZd* 39(26) (2000): 191-205.

Stančić, Nikša. „Prestanak moratorija na nastavu najnovije povijesti u osnovnim i srednjim školama u hrvatskom Podunavlju“. *Povijest u nastavi* 2 (2004): 373- 383.

Strecha, Mario. „Udžbenici i nastava povijesti u Hrvatskoj“. *Povijest u nastavi* 1 (2003): 149-154.

Tomljenović, Ana. „Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“. *Povijest u nastavi* 19 (2012): 1-33.

DOKTORSKA DISERTACIJA

Koren, Snježana. „Politika povijesti i sjećanja: primjer nastave povijesti u općeobrazovnim školama u Hrvatskoj (1945.- 1960).“ Ph. D. Diss., Filozofski fakultet u Zagrebu, 2011.

NEOBJAVLJENI RADOVI

Švigir, Domagoj. „Predodžba drugog: Slika Srba u hrvatskim udžbenicima od 1990. do danas.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2013.

PRIOPĆENJE SA SKUPA

Stojanović, Dubravka. *Da li je perspektiva u multiperspektivnosti?* Priopćenje sa znanstvenog skupa Kako poučavati o izgrađivanju Europe u vrijeme integracije zemalja Europskog jugoistoka, Zagreb, 24.-25. 11.2011.

INTERNETSKE STRANICE

<http://www.cdsee.org>, 7.11.2012.

<http://www.euroclio.eu>, 7.11.2012.

<http://www.gei.de/en/the-institute.html>, 7.11.2012.

<http://public.mzos.hr/Default.aspx>, 7.11.2012.

<http://www.docstoc.com/docs/106043677/pravilnik-o-nastavnom-planu-i-programu-za-gimnazije>, 3.01.2013.

http://www.zagreb.diplo.de/contentblob/3342640/Daten/1758703/download_historikertagung.pdf, 21. 03. 2013.

<https://cpi.hr/download/links/hr/7007.pdf>, 3.04. 2013.

http://www.republika.co.rs/512-515/20_2.html , 29.05.2013.

http://www.republika.co.rs/512-515/20_2.html , 29.05.2013.

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:j70rlhoe_ZQJ:xa.yimg.com/kq/groups/21879593/722622920/name/11.Komparativna%2Bhistorija.ppt+&cd=3&hl=hr&ct=clnk&gl=hr&client=firefox-a , 29.05.2013.

http://info.hazu.hr/nmihanovic_biografija , 29.05.2013.

www.cpi.hr/download/links/hr/7897.pdf , 19.06.1013.

povijest.net/v5/osvrsti/2013/6-drzavni-seminar-o-domovinskom-ratu-zadar-2013/, 19.06.2013.